

IDEOVÝ OBSAH OSLÁV 20. VÝROČIA POVSTANIA

MATEJ BERLANSKÝ

BERLANSKÝ, Matej. The conceptual content of the celebrations of the 20th anniversary of the Uprising. *Historický časopis*, 2017, 65, 3, pp. 515-539, Bratislava. The study analyses the conceptual content of the celebrations of the 20th anniversary of the 1944 Uprising in Slovakia, an event that the Czechoslovak communists appropriated and used as one of the ways of legitimizing their power. The celebrations of the Uprising in 1964 retained their socialist – revolutionary character, reshaped into the allegedly “constructive” message of the Uprising. However, thanks to the rehabilitation of the victims of the trials of “bourgeois nationalists”, the national aspect of the events was beginning to shine through. It is possible to say that at the celebrations of the 20th anniversary of the Uprising in 1964, the socialist – revolutionary and national elements merged, which only confirms the reality that the communists connected with older cultural traditions and could not suppress modern national consciousness in a more cultured state.

Key words: Uprising. Slovak National Uprising. 1960s. Celebrations. Slovak national movement.

Povstanie na Slovensku v roku 1944 patrí medzi neuralgické body slovenskej historickej pamäti vnášajúcej do spoločnosti určité napätie, polemiky a konflikty. Tieto spory vyplývajú z roztrieštenosti historickej pamäti, odvíjajúcej sa od viacerých ideových prúdov, ktorých rôznorodosť je charakteristická pre „moderné“ spoločnosti. V zásade môžeme povedať, že ohľadom Povstania existovali a existujú tri hlavné ideové/pamäťové smery. Prvým je smer demokratický. Podľa jeho najnovšieho výkladu je Povstanie prezentované ako vstupenka Slovenska do Európskej únie.¹ Druhým je komunistická interpretácia Povstania, vykladajúca povstalecké udalosti v intenciách triedneho boja ako národnodemokratickú revolúciu, otvárajúcu cestu k socializmu, na čele ktorej bola KSC a KSS (ale tento výklad, ako si neskôr ukážeme, nemohol potlačiť národné konotácie viažuce sa k Povstaniu). Tretí pohľad na Povstanie je vlastný zástancom Slovenskej republiky 1939 – 1945² (alebo slovenského štátu). Jeho vyznávači považujú Povstanie za útok na „prvý štát Slovákov“, ktorý ukončil „tisícročnú porobu“ a Povstanie popisujú ako vlastizradu. Vytvoríť jeden pohľad na Povstanie, ktorý by slovenská spoločnosť ako ce-

1 Príznačná je v tomto smere obálka zborníka *SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy* (KO-VÁČIKOVÁ, Katarína - TÓTH, Dezider (eds.). Banská Bystrica : Adade, 1999. ISBN 80-88976-05-7) sumarizujúceho v tlačenej podobe príspevky z konferencie k 55. výročiu Povstania. Na modrom pozadí sa nachádza, žltou farbou vyvedený, štyli-zovaný nápis 55. výročie SNP s kruhom žltých hviezdíček, symbolizujúcich vtedajší počet členov Európskej únie.

2 V žiadnom prípade nepriznávam tejto krajine republikový charakter, len používam jej ústavný názov.

lok prijala, je nemožné a toto pamäťové rázcestie bude pokračovať, pokiaľ bude niečo ako slovenská spoločnosť existovať. Predložená štúdia sa sústreďí na analýzu výlomku z komunistického výkladu Povstania, a to na výlomok z hľadiska študovanej látky veľmi dôležitý, konkrétne na ideový obsah 20. výročia Povstania v roku 1964. Na začiatok ešte považujem za nutné uviesť, že som sa rozhodol nepoužívať pojem „Slovenské národné povstanie“, ale len strohý pojem „Povstanie“, ktorý považujem za neutrálny.

Každý politický systém, jedno či totalitný, alebo demokratický, si minulosť vykladá podľa svojich predstáv, aby legitimoval svoju moc. Mocenské aparáty sa snažia vybudovať takú formu kolektívnej pamäti, ktorá sa stáva „*mocenským nástrojom a cieľom*“.³ Podobný osud postihol aj Povstanie z roku 1944. Napriek tomu, že sa pre slovenskú spoločnosť stále jedná o rozporuplnú udalosť, doteraz nebol jej druhému životu venovaný rozsiahlejší výskum. Štúdie, ktoré k danej téme vznikli sú prevažne rámcové, sondážne, ale aj pionierske, umožňujúce potenciálnemu bádateľovi sa od nich odraziť. Najväčší priestor venovali druhému životu Povstania Jozef Jablonický⁴, Elena Mannová⁵ a Michal Kšiňan s Miroslavom Michelom.⁶ Ďalšími autormi, ktorý sa tejto problematiky dotkli sú napríklad Ľubomír Lipták⁷, Jacek Adamczyk⁸ a Miroslav Pekník⁹ a svojou maličkosťou sa pokúsil prispieť aj autor tejto štúdie.¹⁰

Predkladanú štúdiu rozdeľujem do dvoch častí. Prvá načrtáva oficiálne interpretácie Povstania od Tretej republiky¹¹ po rok 1964, po 20. výročie Povstania, aby som ukázal

-
- 3 LE GOFF, Jacques. *Paměť a dějiny*. Praha : Argo, 2007, s. 111. ISBN 97-880-7203-862-6.
 - 4 JABLONICKÝ, Jozef. *Glosy o historiografii SNP. Zneužívanie a falšovanie dejín SNP*. Bratislava : NVK International, 1994; ten istý. *Slovenské národné povstanie v historiografii v rokoch totality*. In LIPTÁK, Július (ed.). *SNP v Pamäti národa*. Bratislava : NVK International; Banská Bystrica : Múzeum SNP, 1994, s. 86-100. ISBN 80-85727-22-6.
 - 5 MANNOVÁ, Elena. *Slovenské národné povstanie a politická pamäť*. In IVANIČKOVÁ, Edita (ed.). *Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a v Československu v 20. storočí. Historik Ivan Kamenec 70-ročný*. Bratislava : Prodama, 2008, s. 215-230. ISBN 9788096978267; tá istá. *Jubiläumskampagnen und Uminterpretationen des Slowa-kischen Nationalaufstands von 1944*. In JAWORSKI, Rudolf - KUSBERT, Jan (eds.). *Erinnern mit Hindernissen. Osteuropäische Gedenktage und Jubiläen im 20. und zu Beginn des 21. Jahrhunderts*. Berlin; Münster : Lit Verlag, 2011, s. 201-240. ISBN 978-3-643-10816-6.
 - 6 KŠIŇAN, Michal - MICHELA, Miroslav. *Slovenské národné povstanie*. In KŠIŇAN, Michal (ed.). *Komunisti a povstania. Ritualizácia pripomínania si protifašistických povstaní v strednej Európe (1945 – 1960)*. Krakov : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, s. 8-35. ISBN 978-83-7490-508-4.
 - 7 LIPTÁK, Eubomír. *Pamätníky a pamäť povstania roku 1944 na Slovensku*. In *Historický časopis*, 1995, roč. 43, č. 2, s. 363-369. ISSN 0018-2575.
 - 8 ADAMCZYK, Jacek. *Slovenské národné povstanie v poľskej historiografii a kultúre 1948 – 1989*. In SYRNÝ, Marek (ed.). *Varšavské povstanie a Slovenské národné povstanie – paralely a rozdiely. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Banská Bystrica 14. – 15. október 2008*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2008, s. 121-131. ISBN 978-80-970238-1-2.
 - 9 PEKNÍK, Miroslav. *Slovenské národné povstanie a verejnosť po roku 1989*. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Slovenské národné povstanie 1944, súčasť európskej antifasistického odporu v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava : Ústav politických vied SAV, 2009, s. 425-453. ISBN 978-80-224-1090-8.
 - 10 BERLANSKÝ, Matej. *Vätry horia v temnote! Obraz partizána Slovenského národného povstania vo vybra-ných prozaických dielach 50. rokov*. Diplomová práca. Brno : FF MU Brno, 2014.
 - 11 „Tretia republika“ je pojem používaný pre Československý štát v období od 8. mája 1945 do 25. februára 1948, teda od konca druhej svetovej vojny po nástup komunistov k moci. (Prvou republikou bol Česko-

pozadie, na ktorom sa jubilejné oslavy uskutočňovali a mohli s ním byť porovnané. Druhú časť tvorí vlastná analýza ideového obsahu osláv 20. výročia Povstania, zložená z troch statí. Prvá sa bude venovať spájaniu Povstania so „socialistickým budovaním Slovenska“, pretože pre komunistov, štylizujúcich sa do úlohy nositeľov „pokroku“, bolo symbolom tohto pokroku mesto a továreň. Druhá časť sa pozrie na podoby, akými mala byť do jubilejných osláv Povstania zatiahnutá mládež, ktorej každý režim venuje veľkú pozornosť, keďže si ju predstavuje ľahšie vychovateľnú než dospelých. Sviatok má byť udalosťou, ktorá má vychovávať v duchu vládnucej idey, a to nie iba deti a mládež (a nie len v totalitnom systéme), ako na to dôveryhodne poukázala Mona Ozouf, skúmajúca sviatky počiatočného obdobia Francúzskej revolúcie.¹²

Posledná časť textu sa zameria na vybádanie miery socialisticko-revolučného a národného vyznenia slávností. Samozrejme, že aj národné motívy môžu mať revolučný obsah, stačí pripomenúť národné hnutia v Habsburskej monarchii v „dlhom 19. storočí“, dynastiou a konzervatívnymi kruhmi vnímané ako revolučné. V našom prípade si revolúciu definujeme na základe socialistickej semiotiky a sémantiky. Revolučnou udalosťou bude druhá svetová vojna, a to v zmysle, ako ju prezentovali komunisti, k čomu nám pomôžu závery Vladimíra Macuru.

Komunisti sa videli ako nositelia „pokroku“, a to „pokroku“ „nezvratného“, „zákonitého“, vďaka čomu sa ostro vymedzovali voči svetu minulosti. V ideologických konštrukciách stredo- a východoeurópskych komunistov bola hlavným predelom, ako to popisuje Macura, deliacim „svet včerajška“ od „sveta zajtrajška“, práve druhá svetová vojna, ktorá bola „*vnímaná ako apokalyptická katastrofa signalizujúca definitívne zrušenie ‚starého sveta‘ a zvestujúca príchod ‚sveta nového‘*“.¹³ Čo dotvrdzuje aj definícia *Slovníka slovenského jazyka*, vydávaného v rokoch 1959 – 1968, kde sa pri pojme „revolúcia“ píše: „*základný zvrat v spoločensko-politických vzťahoch, riešiaci protirečenia medzi charakterom výrobných síl a výrobnými vzťahmi, pričom dochádza k zvrhnutiu starého prežitého spoločenského zriadenia a k nastoleniu nového, pokrokového zriadenia*“.¹⁴ Vidíme, že definícia bola vytvorená na základe teórie *historického materializmu*. „Starým“ a „prežitým“ spoločenským zriadením je v komunistickom pojatí kapitalizmus, ktorý je potlačený „socialistickou revolúciou“, predpokladom ktorej zas je „revolúcia národnodemokratická“. Povstanie a protifašistický boj je v prameňoch označovaný ako revolúcia národnodemokratická a socialistickou revolúciou je „Vítazný február“. O „logickom“ prepojení oboch typov revolúcií nás opäť informuje už citovaný *Slovník slovenského jazyka*. „Národnodemokratická revolúcia“ je taká, ktorou „*sa utláčaný národ oslobodzuje z područia iného národa a v priebehu ktorej sa vytvárajú podmienky*

slovenský štát existujúci od 18. októbra 1918 do 29. septembra 1938, od svojho vzniku po Mnichovskú dohodu. Druhou republikou bol Československý štát existujúci od 1. októbra 1938 do 14. marca 1939, od Mnichovskej dohody do vzniku Slovenského štátu, resp. do 15. marca 1939, do dňa okupácie zvyškov Českých krajín.)

12 Pozri OZOUFOVÁ, Mona. *Revoluční svátky 1789-1799*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006, s. 233-258. ISBN 80-7325-094-2.

13 MACURA, Vladimír. *Šťastný věk. Symboly, emblémy a mýty 1948-1989*. Praha : Pražská imaginace, 1992, s. 11. ISBN 80-7110-100-1.

14 PECIAR, Štefan (red.). *Slovník slovenského jazyka. III., p-r*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1963, s. 735.

pre prechod k socialistickej revolúcii“.¹⁵ „Socialistická revolúcia“ vedie k „zvrhnutiu kapitalistického spoločenského zriadenia, k odstráneniu vykorisťovania a k nastoleniu diktatúry proletariátu“.¹⁶ „Národnodemokratickú revolúciu“ možno tiež považovať za revolúciu socialistickú, vedenú v mene triedneho boja, lebo vojnové pamätníky boli v povojnovej socialistickej Európe vztyčované s „jedným výchovným poslanstvom: *druhá svetová vojna bola ,antifašistickou‘ vojnou, v ktorej nacistické Nemecko sledovalo kapitalistické a imperiálne ciele, proti čomu sa jednotný ,ľud‘ okupovaných krajín‘ vzoprel.*¹⁷

Národný aspekt preto pojmem z hľadiska „buržoázneho nacionalizmu“, z pozície komunistov niečoho často neprípustného (minimálne z oficiálnej roviny), pretože „buržoázne“ pojmá národa malo byť „reakčné“, „nepokrokové“, a tým aj „vykorisťovateľské“, lebo „buržoázii“ nemalo ísť o sociálnu rovnosť. Navyše, konfliktným bodom, ktorý sa s „buržoáznym nacionalizmom“ v Československu spájal, boli myšlienky autonómie Slovenska. Národné, ako som si ho pre potreby tejto štúdie stanovil, tak bude v sebe niesť aj predstavu samostatného kultúrneho spoločenstva, obývajúcего určitú oblasť a schopného samosprávy. Takéto určenie pojmu v podstate zodpovedá aj dobovej slovníkovej definícii, kde sa pri pojme „národ“ uvádza: „*historicky sa utvorivšie pevné spoločenstvo jazyka, územia, hospodárskeho života a psychického ustrojenia, ktoré sa prejavuje v spoločensve kultúry*“.¹⁸ Na prípade osláv 20. výročia Povstania sa teda pokúsím vybádať, do akej miery boli komunisti schopní potlačiť vedomie národnej myšlienky v prospech sociálno-revolučných ideí, a tým aj vyložiť povstalecké udalosti počas osláv v roku 1964.

Komunisti a Povstanie

Československí komunisti sa mohli pochváliť dvomi povstaniami (čím z nich nerobím, v duchu komunistickej propagandy, akcie výhradne riadené komunistami), Povstaním na Slovensku v roku 1944 a Pražským povstaním v roku 1945.

S oboma povstaniami (ku ktorým je ešte potrebné pridať partizánsky boj, odohrávajúci sa aj v období mimo oboch udalostí) to po roku 1945 nebolo príliš jednoduché a ich interpretácie podliehali momentálnym vnútro- a zahraničnopolitickým konšteláciám. Čo sa Pražského povstania týka, už za Tretej republiky sa presadzoval výklad, podľa ktorého bolo zachránené jednotkami Červenej armády. Inými slovami povedané, povstanci by boli porazení nebyť Sovietskeho zväzu, zohrávajúcего v oslobodzovaní Československa hlavnú úlohu.¹⁹ Pochopiteľne, že komunisti tento obraz po „Vítaznom februári“ rozvíjali a medzi „národno-demokratickou revolúciou“ roku 1945 (1944 – 1945) a „so-

15 PECIAR, ref. 14, pod heslom „revolúcia“ s. 735.

16 PECIAR, ref. 14, pod heslom „revolúcia“, s. 735.

17 JUDT, Tony. Die Vergangenheit ist ein anderes Land. Politische Mythen im Nachkriegseuropa. In *Transit. Europäische revue*, 1993, Heft 6, s. 95. ISSN 0938-2062.

18 PECIAR, Štefan (red.). *Slovník slovenského jazyka. II., 1-o.* Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1960, s. 278.

19 PALIVODOVÁ, Eva - RANDÁK, Jan. Pražské povstání. In KŠIŇAN, Michal (ed.). *Komunisti a povstania. Ritualizácia pripomínania si protifašistických povstanií v strednej Európe (1945 – 1960)*. Varšava : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, s. 69. ISBN 978-83-7490-508-4.

cialistickou revolúciou“ roku 1948 vytvorili „logickú“ spojnicu. Pražské povstanie bolo „*prezentované ako vyvrcholenie celonárodnej vzbury proti okupantom, do ktorej bol s úplnou pofebruárovou samozrejmosťou premietaný sociálny a triedny rozmer. Vzbúrenie sa teda stalo nie len národne oslobodzovacím aktom, ale rovnako aj symbolom generálneho politicky a sociálne emancipačného aktu zapojeného do celonárodného diania vrcholiaceho vo februárovej zmene režimu*“.²⁰ Ale začiatok radikálnej zmeny spoločenských a politických pomerov by podľa propagandy nebol možný bez postupu Červenej armády na západ. Preto v 50. rokoch jestvovala tendencia potlačiť verejnú spomienku na Pražské povstanie v prospech osláv oslobodenia Červenou armádou.²¹

Rovnako mala byť v 50. rokoch potlačená aj spomienka na Povstanie na Slovensku. V rokoch Tretej republiky bola heterogenita odbojových síl (odvíjajúca sa od politickej, vo-jenskej, národnostnej a konfesionalnej príslušnosti) prekrytá ideou protifašistického boja.²² Na Slovensku sa však už v tomto období „*presadilo pomenovanie ‚Národné povstanie‘, čo odrážalo aj požiadavku novej kvality česko-slovenských vzťahov, ktorú požadovali všetky relevantné politické subjekty*“.²³ S nástupom komunistov sa všetko zmenilo, keďže tí spravili z Povstania vlastnú akciu, súčasť tzv. národnej a demokratickej revolúcie, ktorá sa vo februári 1948 pretavila do revolúcie „socialistickej“. Z obrazu Povstania začali byť vyradovaní nekomunistickí odbojár a pri hodnotení povstaleckých bojov sa primát dával „*partizánom, prednostne sovietskym, alebo zo sovietskeho zväzu vyslaným*“.²⁴ Napriek deklarovanému komunistickému charakteru Povstania, začali byť z jeho výkladu odstraňovaní aj samotní komunisti. Týkalo sa to najmä ľudí obvinených z tzv. buržoázno-nacionálnej úchyľky, medzi ktorými sa nachádzali poprední predstavitelia povstaleckej SNR Gustáv Husák, Ladislav Novomeský a Karol Šmidke. Povstanie malo byť odnárodnené a „*nemalo ‚konkurovať‘ oslobodeniu Červenou armádou a VOSR. Oslavy SNP boli čiastočne vytesnené pripomínaním si iných udalostí*“.²⁵ Navyše, začiatkom 50. rokov, v napätých medzinárodných pomeroch a vyhrotenej vnútro-politickej situácii, sa Povstanie pripínalo iba na slávnostných zasadnutiach SNR a lokálne, aj to bez veľkej pompy.²⁶ Hlavným motívom, ktorý sa pri oslavách Povstania v 50. rokoch spomínal „bolo budovanie“, ktoré malo tvoriť jeho najvýznamnejší odkaz.²⁷

Komunistickými funkcionármi deformovaný obraz Povstania sa prirodzene odzrkadlil v dobovej historiografii. Skutočný historiografický výskum (v tomto prípade skôr „výskum“) povstaleckých udalostí sa rozbehol až po februári 1948, čomu odpovedali aj jeho závery. Množstvo účastníkov odboja bolo zatknutých alebo iným spôsobom vylúče-

20 Ref. 19, s. 82.

21 Ref. 19, s. 86.

22 MANNOVÁ, ref. 5, s. 215-217.

23 KŠIŇAN - MICHELA, ref. 6, s. 21. Jan Rychlík ku genéze pomenovania povstaleckých udalostí v rámci odbojových zložiek uvádza, že pred Povstaním sa v súvislosti s jeho plánovaním hovorilo o „*prevrate na Slovensku*“. Dobové (vojnové) diskusie pojem „Povstanie“ nepoužívali. RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slovinci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914-1992*. Praha : Vyšehrad, 2015, s. 253. ISBN 9788074296314.

24 JABLONICKÝ, ref. 4, s. 15.

25 KŠIŇAN - MICHELA, ref. 6, s. 26.

26 MANNOVÁ, ref. 5, s. 219.

27 KŠIŇAN - MICHELA, ref. 6, s. 24.

ných z verejného života. Procesy sa viedli aj s bývalými partizánmi, snáď najznámejší je súd s partizánskym veliteľom Viliamom Žingorom, ktorý skončil jeho popravou. Oficiálny obraz Povstania sa úzko prepájal s represiami voči jeho účastníkom, vďaka čomu začal v historiografii prevládať, slovami Jozefa Jablonického, „policajno-prokurátorský“ výklad jeho dejín.²⁸ Ten bol v historiografii ukotvený „vedeckou“ konferenciou, ktorá sa pod záštitou Historického ústavu SAV konala v decembri 1953 v Bratislave. Mnohé referáty z konferencie vyšli knižne v zborníku *Slovenské národné povstanie* (Bratislava 1954),²⁹ vydanom pri príležitosti 10. výročia Povstania.³⁰

Určitý prelom v hodnotení Povstania nastal začiatkom 60. rokov a vyplynul z rehabilitácií obetí politických procesov 50. rokov, medzi ktorými boli aj „buržoázni nacionalisti“. Tendenciu k čiastočnému prehodnoteniu 50. rokov posvätilo odsúdenie „kultu osobnosti“, k čomu došlo na tribúne XII. zjazdu KSČ v decembri 1962.³¹ Snaha rehabilitovať obeť politických procesov 50. rokov viedla k pádu ľudí, ktorí ich iniciovali. Zo slovenských politikov sa to týkalo najmä centralistov Viliama Širokého, Karola Bacílka a Pavla Davida, ktorých politická hviezda zhasla v roku 1963, v roku rehabilitácií.³² Rehabilitácie a pád vysokých slovenských funkcionárov viedli k nástupu dvoch osobností, ktoré svojším spôsobom symbolizovali slovenské národno-emancipačné snahy v socialistickom Československu. Išlo o Gustáva Husáka (v jeho prípade sa jednalo o opätovný návrat na scénu) a Alexandra Dubčeka.

Rehabilitovanie Husáka znamenalo veľkú vzpruhu hlavne pre slovenskú inteligenciu, ktorá v ňom videla „národného hrdinu, ako človeka, ktorý vytrval nielen vo svojom komunistickom, ale aj národnom presvedčení“ a s rehabilitáciou Husáka tak „bola de facto rehabilitovaná i myšlienka federácie, za ktorú bojoval počas druhej svetovej vojny i tesne po nej“.³³ Modifikovaný ÚV KSS však Husáka nemohol akceptovať. Husák totiž

28 JABLONICKÝ, ref. 4, s. 27.

29 HOLOTÍK, Ludovít (ed.). *Slovenské národné povstanie. Sborník prác k 10. výročiu*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1954.

30 Viac o konferencii a súvislostiach medzi 10. výročím Povstania a historiografiou pozri JABLONICKÝ, ref. 4, s. 30-35.

31 Pozri napr. Zpráva Ústředního výboru XII. sjezdu Komunistické strany Československa o činnosti strany a o hlavních směrech dalšího rozvoje naší socialistické společnosti (přednesená prvním tajemníkem ÚV KSČ soudruhem Antonínem Novotným dne 4. prosince 1962). In *XII. sjezd Komunistické strany Československa. 4. – 8. prosince 1962*. Praha : ÚV KSČ, 1962, s. 64-66.

32 K personálnym zmenám vo vedení KSS na začiatku 60. rokov pozri podrobne: PEŠEK, Jan. Zmeny vo vedení Komunistickej strany Slovenska v prvej polovici 60. rokov minulého storočia. In IVANIČKOVÁ, Edita (ed.). *Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a v Československu v 20. storočí. Historik Ivan Kamenec 70-ročný*. Bratislava : Prodama, 2008, s. 299-314. ISBN 978-80-969782-6-7.

33 Obe citácie zo SIKORA, Stanislav. Politický vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967. In LONDÁKO-VÁ, Elena - LONDÁK, Miroslav - SIKORA, Stanislav. *Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967*. Bratislava : Veda, 2002, s. 58. ISBN 80-224-0707-0. Sikora ešte uvádza, že rehabilitovaného Husáka vnímala ako národného hrdinu aj veľká časť slovenskej verejnosti. Tamže, s. 58. Michal Štefánský naopak popiera, že by širšia slovenská spoločnosť Husáka výrazne obdivovala. Husák podľa Štefánského nedisponoval veľkým sociálnym kapitálom a nemal povest' charizmatického vodcu. Iba inteligencia údajne vedela o jeho statočnom postoji počas štvácnice na „buržoázných nacionalistov“. ŠTEFÁNSKÝ, Michal. Pokusy Gustáva Husáka o návrat do politiky. In MICHÁLEK, Slavomír – LONDÁK, Miroslav a kol. *Gustáv Husák – moc politiky – politik moci*. Bratislava : Veda, 2013, s. 525. ISBN 978-80-224-1312-1.

svojou ostrou kritikou proti Novotného vedeniu KSČ podkopával pozície reformne naloženej časti ÚV KSS a Dubček v danej dobe nepotreboval vážny konflikt s Novotným. „Liberálnejšie“ naladená časť ÚV KSS pociťovala voči Husákovi odpor aj z iných dôvodov, než boli obavy, že by dogmatici v ÚV KSČ a ich spojenci v KSS mohli ukončiť menej autoritatívnu fázu režimu. Svoje zohrávali aj obavy o vlastné mocenské pozície.³⁴ Poslednou kvapkou bolo Husákovo vystúpenie na bratislavskej mestskej konferencii KSS 15. marca 1964, kde prišlo skritizoval predchádzajúcu politiku strany. Vedenie ÚV KSS Husákovu reč tvrdo odsúdilo a ten sa napokon stiahol do úzadia na Ústav štátu a práva SAV.³⁵ Venoval sa písaniu knižky o Povstaní (o nej nižšie) a čakal na svoju šancu.

Alexander Dubček, oproti Husákovi, stál v 60. rokoch na vysokých straníckych postoch. Čiastočne uvoľnená atmosféra 60. rokov mu vytvárala priestor na pretláčanie „slovenskej veci“. Povedané slovami Michala Barnovského, na rozdiel od svojich predchodcov Viliama Širokého a Karola Bacílka sa Dubček „postupne stal slovenským politikom, a nie politikom na Slovensku“.³⁶ Nezabúdajme ale na to, že Dubček v 50. rokoch v straníckej hierarchii postupoval³⁷ a ešte v roku 1960 podporil ústavu, ktorá radikálne obmedzila, ak nie priamo zrušila, väčšinou aj tak formálne právomoci SNR.³⁸ Od nástupu do funkcie 1. tajomníka ÚV KSS v apríli 1963 však začal postupne vzdorovať centru (A. Novotnému), čoho súčasťou bolo aj zdôrazňovanie postáv a udalostí „slovenského národného príbehu“. Roku 1963 tak počas osláv Povstania v Bratislave mohol prehlásiť, že Povstanie „proklamovalo najvnútornejšie presvedčenie slovenského ľudu, že národná sloboda Slovákov sa môže rozvíjať v novej Československej republike, budovanej na skutočne ľudovom, demokratickom a pokrokovom základe“, čím slovenský ľud „uplatnil celkom jednoznačne svoje samourčovací právo“.³⁹ Pôvodný návrh prejavu mohol vyznieť ešte viac národne, keby nebol čiastočne upravený. Z formulácie „naša strana, ktorú zjednocovalo jej moskovské vedenie“, bola napríklad vypustená časť „ktorú zjednocovalo jej moskovské vedenie“.⁴⁰ Na inom mieste zas bolo vo vete „V súlade so

34 Pozri SIKORA, ref. 33, s. 63 a PEŠEK, Jan. *Komunistická strana Slovenska. Dejiny politického subjektu. I. diel*. Bratislava : Veda, 2010, s. 158. ISBN 978-80-224-1256-8.

35 BARNOVSKÝ, Michal. Gustáv Husák. In PEŠEK, Jan a kol. *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989. Personifikácia politického vývoja*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003, s. 143. ISBN 8071654175.

36 BARNOVSKÝ, Michal. Alexander Dubček. In PEŠEK a kol. *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989. Personifikácia politického vývoja*, ref. 35, s. 80.

37 Základné biografické údaje Alexandra Dubčeka pozri ref. 36, s. 78-88.

38 SIKORA, ref. 33, s. 77.

39 DUBČEK, Alexander. Slávna stránka dejín nášho národa (Prejav pri príležitosti 19. výročia osláv SNP). In DUBČEK, Alexander: *Komunisti a národné dedičstvo (Vybrané prejavy k otázkam slovenskej národnej histórie)*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968, s. 47. Porovnaj s návrhom tohto prejavu, uloženom v Slovenskom národnom archíve: Ministerstvo vnútra SR, Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (ďalej ÚV KSS), kartón (ďalej k.) 1111, Schôdza predsedníctva ÚV KSS 4. 9. 1963. Návrh slávnostného prejavu, ktorý prednesie s. Dubček, prvý tajomník ÚV KSS pri príležitosti osláv 19. výročia SNP v Bratislave. Schválené „per rollam“ 26. 8. 1963. (Pri citovaní pra-meňov budem dodržiavať gramatiku ich pisateľov. Najčastejšia je, z pozície súčasnej slovenčiny, zámena znej spohlásky „z“ za neznelú „s“, a naopak. V niektorých prípadoch som citované pasáže z prameňov uviedol aj s ich gramatickými chybami.)

40 SNA, ref. 39.

záujmami pracujících českého národa ...“ zmenené slovné spojenie „*českého národa*“ na „*našich národov*“.⁴¹ Evidentne mala byť strana prezentovaná ako jednotný monolit, bez ohľadu na KSS (ktorá však skutočne bola vnímaná len ako územná organizácia KSČ na Slovensku). Súčasne bolo potrebné príliš nepoukazovať na určité historicko-kultúrno-sociálne odlišnosti, ktoré panovali medzi českým a slovenským národom (týka sa to samozrejme aj iných národností, ktoré v Československu žili), aby nezačal byť nahľadávaný centralizmus v riadení štátu. Prejav bol napriek tomu už rehabilitačný, vyzdvihol V. ilegálny ÚV KSS a jeho hlavných predstaviteľov Šmidkeho, Husáka a Novomeského, čím sa vlastne, ako bolo vyššie citované v súvislosti s Husákom,⁴² nadhadzovala otázka federalizácie a teda čiastočnej decentralizácie štátu.

Vyššie zmienené udalosti narušili zásadu centralistického riadenia štátu, čím ukázali, že otázku štátoprávneho postavenia Slovenska sa nepodarilo „zahrabať pod koberec“ a skôr či neskôr ju bude nutné riešiť.⁴³ Do toho všetkého ešte vstupovali závery XXII. zjazdu KSSZ z októbra 1961, najmä jeho vzájomne protikladné tézy o „rozvoji národností“ a zároveň o ich „zblížovaní“ až „splývaní“. Problematiku spojenia XXII. zjazdu KSSZ s národnostnou otázkou v socialistickej Československu rozoberali už iní,⁴⁴ ale pre názorný príklad zacitujem z zjazdového referátu Nikitu Sergejeviča Chruščova. Vtedajší prvý tajomník ÚV KSSZ na zjazde prehlásil, že „*rozvoj socialistických národov sa prejavuje aj v zdokonaľovaní národnej štátnosti národov ZSSR. Strana bude aj naďalej vychádzať v ústrety potrebám, ktoré dozrejú v tejto oblasti. Je nutné plne využívať všetkých možností, ktoré sú dané sovietskymi zásadami federácie a autonómie. Už teraz život ukazuje, že bude nutné vytvoriť niektoré medzirepublikové pásmové orgány pre lepšiu koordináciu úsilia jednotlivých republík pri plnení plánu komunistickej výstavby*“.⁴⁵

Vo vetách vyslovených Chruščovom badať rozpor medzi jednotlivými tvrdeniami. Na jednej strane prehlasuje rozvoj štátnosti národov ZSSR, na druhej však presadzuje „*medzirepublikové pásmové orgány*“ pre koordináciu plnenia plánu, čo však má autonómne prvky oslabiť a podriadiť ich centrálnej inštitúcii. Keďže reč prvého tajomníka ÚV KSSZ bola pre predstaviteľov krajín východného bloku „slovom svätým“, aj prvý tajomník ÚV KSČ a prezident ČSSR Antonín Novotný sa hrdo prihlásil k záverom zjazdu.⁴⁶ Po vzore XXII. zjazdu KSSZ rovnaké tézy o národnostnej politike prevzal aj XII. zjazd KSČ,⁴⁷ ale tlak KSČ na „zblížovanie národov“ postupne slabol.⁴⁸ Rehabilitá-

41 Ref. 39.

42 Pozri vyššie v tejto štúdií.

43 To aj napriek tomu, že XII. zjazd KSČ vypustil zo stanov KSČ formulácie, že ÚV KSS riadi krajské výbory strany na Slovensku a že rozdeľuje sily a prostriedky a vedie hospodárenie KSS. PEŠEK, ref. 34, s. 80.

44 SIKORA, ref. 33, s. 78-83.

45 O programu Komunistickej strany Sovětského svazu (Referát soudruha N. S. Chruščova). In *XXII. sjezd Komunistickej strany Sovětského svazu*. Praha : KSČ, 1961, s. 152.

46 Projev soudruha Antonína Novotného (První tajemník ÚV KSČ). In *XXII. sjezd Komunistickej strany Sovětského svazu*. Praha : KSČ, 1961, s. 186.

47 SIKORA, ref. 33, s. 80.

48 SIKORA, ref. 33, s. 82.

cie, otrasy v politických štruktúrach KSČ a kríza hospodárskeho systému privedli tézu o „zblížovaní národov“ do slepej uličky.

Rehabilitačný proces a premeny vo výklade povstaleckých udalostí významnou mierou urýchlila tzv. barnabitská komisia, zasadajúca v roku 1963. Historici tvoriaci súčasť tejto komisie využili zmenšenie stranického tlaku a komisiou analyzované dokumenty použili pre vydanie knihy *Dejinná križovatka. Slovenské národné povstanie – predpoklady a výsledky*.⁴⁹ Kniha bola miestami málo kritická a poplatná stranickým formuláciám, ale nemohol sa poprieť jej revizionistický ráz, zdôrazňujúci požiadavku povstaleckej SNR o rovnoprávne postavenie Slovenska s Českými krajinami.⁵⁰ Druhou zásadnou knihou o Povstaní sa stalo v roku 1964 vydané *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*⁵¹ od čerstvo rehabilitovaného Gustáva Husáka. Husákov text bol kombináciou osobných spomienok a informácií čerpaných z historických dokumentov, pričom, podobne ako *Dejinná križovatka*, zdôrazňoval snahu povstaleckej SNR získať v obnovenom Československu autonómiu pre jeho slovenskú časť. Husák však, pochopiteľne, nespochybnil domnelú vedúcu pozíciu komunistov v Povstaní⁵² (treba priznať, že podiel komunistov na Povstaní bol vysoký, čo ale nemá viesť k ich obhajobe).

Nemožno nespomenúť ani historiografickú konferenciu venovanú Povstaniu, ktorá sa v dňoch 8. – 10. júna 1964 konala v Dome vedeckých pracovníkov v Smoleniciach, lebo taktiež významne prispela k legitimovaniu revidovaného výkladu povstaleckých udalostí. Referáty, koreferáty a príspevky, ktoré na konferencii zazneli boli publikované v zborníku *Slovenské národné povstanie 1944*⁵³ a v *Historickom časopise SAV*.⁵⁴

Okrem politického existoval aj umelecký obraz Povstania, ktorý na príklade literatúry a filmu stručne popíšem. Literárny obraz Povstania nemusel byť v 50. rokoch nutne totožný s politicko-ideologickým. Samozrejme, že vznikli aj tvrdé socialisticko-realistické literárne diela, z tých „najvýznamnejších“ spomeniem Jilemnického *Kroniku* z roku 1947 a Tatarkov *Prvý a druhý úder* z roku 1950. Ale existovali aj oficiálne diela, ako próza Vladimíra Mináča *Smrť chodí po horách* z roku 1948 a román Alfonza Bednára *Sklený vrch* z roku 1954, ktoré vybočovali z komunisticko-heroizačného obrazu Povstania a ponúkali silnú psychologizáciu, individualizmus a v prípade *Skleného vrchu* aj kritiku systémových nedostatkov „budovateľskej éry“. *Sklený vrch* sa vyznačoval aj baladickosťou, stojacou v opozícii voči ideologickým víziám o „šťastnom dnešku“ a ešte „krajších

49 BEER, Ferdinand - BENČÍK, Antonín - GRACA, Bohuslav - KŘEN, Jan - KURAL, Václav - ŠOLC, Jaroslav. *Dejinná križovatka. Slovenské národné povstanie – predpoklady a výsledky*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1964.

50 HUDEK, Adam. *Najpolitickjšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948 – 1968*. Bratislava : Typo-set print, 2010, s. 200. ISBN 978-80-970302-3-0.

51 HUSÁK, Gustáv. *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1964. Husákov *Svedectvo* vyšlo vo viacerých vydaniach a mnohé z jeho nepresností uvádza na pravú mieru Jozef Jablonický v knihe *Povstanie bez legend* (Bratislava : Obzor, 1990. ISBN 80-215-0077-8).

52 HUDEK, ref. 50, s. 200-201. Pozri aj JABLONICKÝ, ref. 4, s. 53-55.

53 HOLOTÍK, Eudovít - KROPILÁK, Miroslav (eds.). *Slovenské národné povstanie roku 1944. Zborník príspevkov z národnooslobodzovacieho boja 1938 – 1945*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1965.

54 *Historický časopis*, 1965, roč. 12, č. 1, s. 54-106.

zajtrajškoch“⁵⁴. Navyše, partizánsky boj bol v týchto románoch zobrazovaný viac národnáno-defenzívne než revolučno-ofenzívne. To platí aj o Mináčovej trilógii *Generácia*, prvýkrát vydávanej medzi rokmi 1958 – 1961, ktorej, napriek jasne načrtnutej ideologickej spojnickej Povstanie – Február 1948, nechýbajú patričné literárne kvality. Dôraz týchto diel na národný aspekt Povstania sa v 50. rokoch bil s jeho oficiálnym odnáródňovaním, spojeným s procesmi s „buržoáznymi nacionalistami“⁵⁵. Téma Povstania sa v slovenskej literárnej tvorbe 50. rokov stávala akýmsi ventilom politicko-ideologických klieští zovierajúcich spoločnosť a kultúru, ako to jasne vyjadril Alfonz Bednár: „*O súčasnosti sa nedalo písať. Autori bočili od súčasnosti. Hľadali postavy, drámu, siahli do Povstania, lebo tam je všetko. [...] Povstanie bolo pre literatúru aj východiskom z núdze. Pozitívnym mravným východiskom v odpore proti vulgarizačným tendenciám.*“⁵⁶

Vo filme sa téma Povstania prvýkrát významne prejavila v dvoch filmoch distribuovaných do kín v roku 1948. Prvým bola *Bílá tma* Františka Čápa, ktorá nepochodila na I. robotníckom filmovom festivale v Zlíne. Porota jej vytkla nedostatok optimizmu a zbytočnú naturalizáciu niektorých scén.⁵⁷ Druhým filmom boli *Vlčie diery* Paľa Bielika a ani tento film sa nevyhol kritike za slabé ideové vyznenie.⁵⁸ Téma Povstania sa následne, počas takmer desať rokov trvajúceho obdobia, vo filme neobjavovala, čo zaiste súviselo s „chúlostivosťou“ danej udalosti. Táto odmlka bola prerušená filmami *V hodine dvanástej* (Jozef Medved' a Andrej Lettrich, 1958) a *Posledný návrat* (František Kudláč, 1958), pričom prvý menovaný zožal kritiku „*kvôli netransparentnému zobrazovaniu zločinov fašizmu*“.⁵⁹ Nasledovali dve, epickou šírkou a silnou politizáciou poznačené diela, konkrétne *Kapitán Dabač* (Paľo Bielik, 1959) a *Prerušená pieseň* (Nikoloz Sanišvili a František Žáček, 1960), aby v prvej polovici 60. rokov ustúpili komornejším, existenciálnym a len málo ideologickým filmom *Pieseň o sivom holubovi* (Stanislav Barabáš, 1961), *Zbabelec* (Jiří Weiss, 1961), *Polnočná omša* (Jiří Krejčík, 1962), *Bílá oblaka* (Ladislav Helge, 1962) a *Zvony pre bosých* (Stanislav Barabáš, 1965), súzvučiach s rehabilitačnou interpretáciou Povstania danej doby.

Do obdobia počiatkových revizionistických výkladov Povstania zapadajú aj oslavy jeho 20. výročia. V nasledujúcich pasážach textu sa pokúsim odkryť ich ideový obsah, na základe tých pojmov, či kategórií, spomenutých v úvode tejto štúdie.

Budovanie

Jedným z najvýznamnejších odkazov, ktoré sa s Povstaním počas jeho 20. výročia spájali, bol odkaz budovateľský. Komunisti si Povstanie z roku 1944 privlastnili

-
- 55 O obraze Povstania v literatúre 50. rokov, hlavne jedného z jeho ústredných hrdinov, partizána, bližšie BERLANSKÝ, ref. 10.
- 56 Ponad priestor, ponad čas. Dúverná rozmluva s Alfonzom Bednárom de omnibus rébus. In *Kultúrny život*, 10. 10. 1964, roč. 19, č. 41, s. 3.
- 57 KNAPÍK, Jan. Dělnický soud nad Františkem Čápem. In *Illuminace. Časopis pro teorii a estetiku filmu*, 2002, roč. 14, č. 3, s. 70. ISSN 0862-397X.
- 58 O peripetiách, ktoré *Vlčie diery* museli prekonať pozri MACEK, Václav - PAŠTĚKOVÁ, Jelena. *Dejiny slovenskej kinematografie*. Martin : Osveta, 1997, s. 95-96. ISBN 80-217-0400-4.
- 59 MACEK - PAŠTĚKOVÁ, ref. 58, s. 184.

a zakomponovali ho do revolučného, teleologického dejinného príbehu o smerovaní k „lepšej budúcnosti“. Domnievam sa, že v rámci tohto pokrokárskeho príbehu zohrávalo Slovensko dôležitejšiu úlohu než České krajiny. Dôvod je prostý. České krajiny boli v polovici 20. storočia do veľkej miery industrializovanou a tým aj urbánnou oblasťou, veď už v „dlhom 19. storočí“ ich vnímali ako jedno z priemyselných centier Habsburskej monarchie. Slovensko roku 1945 bolo naopak dominantne agrárnou krajinou, v čom sa odrážal vidiecky a malomestský charakter jeho osídlenia.

Českým a slovenským komunistom tak ponúkalo vynikajúci priestor pre realizáciu industrializácie a urbanizácie, a tým názorne predviesť čo znamená „pokrok“, uskutočňovaný „socialistickou výstavbou“. Tesne po získaní moci sa komunisti pustili do naplňovania tohto cieľa. Oslavy 20. výročia Povstania mali „*poukázat na výrazné úspechy dosiahnuté v rozvoji Slovenska*“.⁶⁰

Jasne je toto „dedičstvo“ Povstania vyjadrené v pozdravnom liste adresovanom ÚV KSČ zo slávnostného zasadnutia predsedníctva ÚV KSS, predsedníctva SNR a ÚV SNF dňa 26. augusta 1964. Zasadnutie sa konalo pri príležitosti osláv 20. výročia Povstania a slovenské orgány vyjadrili ÚV KSČ „*i celej strane hlbokú oddanosť, dôveru a vďaka pracujúceho ľudu Slovenska za veľké dielo výstavby socializmu v našej vlasti, ktoré je najvlastnejším vyjadrením odkazu Slovenského národného povstania*“.⁶¹

V podobnom duchu sa niesli aj slávnostné prejavy funkcionárov, prednášané na rôznych miestach Slovenska. Vasil Biľak, tajomník ÚV KSS, sa 23. augusta 1964 zúčastnil stretnutia partizánskej brigády Čapajev v Hanušovciach na východnom Slovensku a uviedol, že „*ideály, za ktoré sa bojovalo, sa naplnili a ďalej sa rozvíjajú. Slovensko, v minulosti zaostala agrárna krajina, je dnes vďaka marxisticko-leninskej národnostnej politike Komunistickej strany Československa, hospodársky vyspelou priemyselnou krajinou*“.⁶²

Keďže sa Hanušovce nachádzali na východnom Slovensku, Biľak nezabudol zdôrazniť význam „budovania“ pre tento región: „*V oblastiach východného Slovenska, vyznačujúcich sa v minulých dobách biedou, nezamestnanosťou, vystaňovalctvom a nízkou kultúrnou úrovňou, sa vybudovalo mnoho významných strojárskych závodov, ako sú Východoslovenské strojárne Košice, Vihorlat v Snine, Slovenské elektrotechnické závody v Krompachoch, [...]*“.⁶³ A dodal: „*Doterajšie úspechy sme mohli dosiahnuť iba tým, že náš ľud vedie skúsená marxistická strana, že sme zostali verní odkazu Slovenského národného povstania, že nám bratsky pomáhal a pomáha veľký Sovietsky svät, že žijeme vo veľkej socialistickej rodine*“.⁶⁴ Mala to byť aj vernosť „odkazu Slovenského národného povstania“, ktorá pomohla pozdvihnúť dovedy chudobnú oblasť. Bez Povstania a bez

60 SNA, f. ÚV KSS, k. 252, Schôdza sekretariátu ÚV KSS 22. 5. 1964. Politicko-organizačné zabezpečenie uznesenia predsedníctva ÚV KSČ a smerníc k oslavám 20. výročia Slovenského národného povstania.

61 SNA, f. ÚV KSS, k. 1135, Schôdza predsedníctva ÚV KSS 4. 9. 1964. Návrh listu Ústrednému výboru Komunistickej strany Československa, ktorý bude poslaný zo spoločného slávnostného zasadnutia 26. 8. v Bratislave. Schválené *per rollam* 25. 8. 1964.

62 SNA, f. ÚV KSS, Volené orgány, I. tajomník ÚV KSS Vasil Biľak, k. 10, inventárna jednotka (ďalej i. j.) 52. Prejav s. Biľaka na brigáde „Čapajev“ 22. – 23. 8. 64.

63 Ref. 62.

64 Ref. 62.

strany, vedúcej sily tohto boja, by nedošlo ani k industrializácii hospodársky chudobného východného Slovenska, ktoré by tak nedospelo k „pokroku“.

Uvedenie „budovateľských úspechov“, dosiahnutých vďaka Povstaniu, bolo v prejavoch formulované aj v číslach, aby vyzneli presvedčivejšie. Antonín Novotný počas ústredných osláv 20. výročia Povstania v Banskej Bystrici tvrdil: „V rokoch 1949 – 1963 na Slovensku vzrástla priemyselná výroba 6,3krát, v porovnaní s predvojnovým stavom 12krát, bol vybudovaný moderný priemysel a zaostalá výroba v priemysle sa premenila v strojovú veľkovýrobu. Výrástlo tu cez 800 nových prevádzok. Technická úroveň aj vybavenosť priemyslu na Slovensku je vyššia než celoštátny priemer, pretože ide o nové, moderne vybudované závody.“⁶⁵ A oslavy 20. výročia Povstania boli podľa Novotného príležitosťou, aby československý ľud „posúdil a zväzil hrdú bilanciu celého dvadsaťročného vývoja, v ktorom žili, zreli, a uskutočňovali sa idey protifašistického oslobodeneckého boja Čechov a Slovákov“.⁶⁶ Z výsledkov Povstania mal ťažiť všetok československý ľud, znamenalo prinesenie „pokroku“ pre celý štát. Ale vidíme, že hlavný prínos malo mať pre Slovensko. Čísla mali explicitne vyjadriť mieru „pozdvihnutia“ Slovenska a to najmä v porovnaní s predvojnovým stavom, aby zdôraznili „progressivnosť“ komunistov a vyzdvihli ich prínos pre Slovensko v protiklade s Prvou ČSR, tzv. buržoáznou republikou, ktorá mala byť zdiskreditovaná. Toto vymedzenie, táto hranica podtrhla zlom prezentovaný Povstaním, vďaka ktorému prešlo Slovensko na priemyselnú veľkovýrobu, teda k „modernej“ spoločnosti definovanej „pokrokom“. Prejavom toho, a zároveň dôkazom, ako sa komunisti starajú o slovenskú časť štátu, malo byť Novotným deklarované uprednostňovanie najnovších technológií pre Slovensko na úkor Českých krajín. Akoby prehlásenie podobného typu mali prekričať prípadné hlasy nespokojné so správnym postavením Slovenska v spoločnom štáte.

Súčasťou osláv 20. výročia SNP boli aj do zahraničia vysielané výstavy s tematikou Povstania. Nešlo o jedinú tému výstav, ktoré chcelo ministerstvo školstva a kultúry (MŠK) v roku 1964 zriadiť v krajinách celého sveta. Zaujímavé však je, že výstavy o Povstani (boli ešte výstavky, o nich nižšie), ktoré MŠK plánovalo, mali ísť len do ZSSR a vybraných európskych, socialistických krajín, konkrétne do Rumunska, Bulharska a Juhoslávie.⁶⁷ Výber týchto troch krajín asi nebol náhodný, keďže všetky mali za sebou ozbrojené vystúpenia proti Nemcom a ich domácim spojencom. Môže nás zarazit', že MŠK pôvodne neplánovalo poslať výstavu do Poľska, napriek tomu, že táto krajina mala počas druhej svetovej vojny skúsenosť s dvoma veľkými povstaniami v hlavnom meste. Poľskí komunisti však boli ochotní uznať iba to prvé, ktoré sa odohralo vo varšavskom gete v roku 1943, a spomienku na Varšavské povstanie Armii Krajowej z roku 1944 sa z politických dôvodov snažili potlačiť.⁶⁸ Domnievam sa preto, že to je jedna z príčin, pre-

65 NOVOTNÝ, Antonín. Uplynulých dvacet let je hrdou bilancí naší společné cesty. (Projev přednesený u příležitosti 20. výročí Slovenského národního povstání 29. srpna 1964 v Banské Bystrici.) In NOVOTNÝ, Antonín. *Projevy a stati. Díl 3., 1962-1964.* Praha 1964, s. 587-588.

66 NOVOTNÝ, ref. 65, s. 594.

67 SNA, fond Poverenictvo Slovenskej národnej rady pre školstvo a kultúru (ďalej SNR-Šak), inventárne číslo (ďalej i. č.) 306, k. 107. Návrh plánu zahraničných výstav ministerstva školství a kultury na rok 1964.

68 O vzťahu poľských komunistov k povstaniam vo Varšave pozri UKIELSKI, Paweł - WÓJCIUK, Michał

čo MŠK neplánovalo výstavu o 20. výročí SNP poslať aj do Poľska. Pamäťová politika na povstania sa tak mohla naprieč krajinami východného bloku, vedome aj nevedome, ovplyvňovať. Ale to je len hypotéza.

Výstava o 20. výročí SNP však nakoniec do Poľska išla. Na schôdzi sekretariátu ÚV KSS 22. mája 1964, kde sa rokovalo aj o zabezpečení smerníc ÚV KSČ k 20. výročiu Povstania, bolo Odboru školstva a kultúry SNR uložené, aby zabezpečil výstavu aj pre Poľskú ľudovú republiku.⁶⁹ Počet zahraničných krajín, do ktorých bola panelová výstava o 20. výročí SNP odoslaná sa nakoniec vyšplhal na číslo štrnásť a zahrňoval aj krajiny „kapitalistické“: ZSSR, Juhoslávia, Rumunsko, Bulharsko, Maďarsko, Kuba, Poľsko, NDR, Rakúsko, Taliansko, Francúzsko, Ghana, Alžírsko a Zjednotená arabská republika (vtedajší Egypt).⁷⁰

Okrem výstav mali byť do zahraničia zaslané aj propagačné materiály (výstavy). Jednou zo štyroch tém propagačných materiálov (výstaviiek) plánovaných na rok 1964 bola aj tá s názvom *20. výročie Slovenského národného povstania (Slovenské národné povstanie, budovanie socialist. Slovenska)*.⁷¹ Ak si všimneme názov menovanej výstavy, dostávam sa k dôvodu, prečo uvedené výstavy a výstavy na tomto mieste spomínam. Bol to najmä budovateľský mýtus sprevádzajúci obraz Povstania ako základ správy vysielanej o Povstaní od sveta. Potvrdením toho je obsah materiálnej stránky panelovej expozície výstav, pozostávajúcej aj z dokumentov o Povstaní a oslobodení Slovenska Sovietskou armádou, ale aj z „*fotografických materiálov o výstavbe Slovenska po oslobodení a jeho súčasnom rozvoji v socialistickej ČSSR*“.⁷² Aj v zahraničí muselo byť jasné, že „budovateľské triumfy“ by sa nemohli na Slovensku bez Povstania dosiahnuť. Veď ono sa predsa podľa vtedajšieho výkladu, významnou mierou postaralo o nástup socializmu v Československu. Viac špecifickou bola výstava poslaná na Kubu, ale o tej nižšie.

Odkaz Povstania nemal byť „socialistickou výstavbou“ zavŕšený, ale mal motivovať do ďalšej práce a povzbudiť pri zavádzaní „novej sústavy riadenia hospodárstva“, teda ekonomickej reformy ako reakcie na hospodársku krízu prejavujúcu sa v Československu od polovice 50. rokov. Podľa prejavu tajomníka ÚV KSS Jána Janíka, predneseného 29. augusta 1964 na manifestácii „pracujúcich“ v bratislavskom Parku kultúry a oddychu (PKO), uskutočnenej v rámci osláv 20. výročia Povstania, bolo prekonanie hospodárskych problémov „závislé od toho, ako každý z nás priloží ruku k dielu“.⁷³ A pokračuje: „*Naša strana sa s dosiahnutými výsledkami neuspokojuje a rozhodným spôsobom usiluje o to, aby sme v budúcnosti dosahovali ešte lepšie výsledky. K tomu nás vedie*

Tomasz. The Polish Uprisings. In KŠIŇAN, Michal (ed.). *Komunisti a povstania. Ritualizácia pripomínania si protifašistických povstaní v strednej Európe (1945 – 1960)*. Krakov : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, s. 149-174. ISBN 978-83-7490-508-4.

69 SNA, ref. 60.

70 SNA, f. ÚV KSS, č. šk. 256, Schôzda sekretariátu ÚV KSS 21. 8. 1964. Kontrolná zpráva o prípravách osláv 20. výročia Slovenského národného povstania.

71 SNA, ref. 67.

72 SNA, ref. 67.

73 SNA, f. ÚV KSS, Volené orgány, tajomník ÚV KSS Ján Janík, č. šk. 6, i. j. 9. Prejav s. Janíka na manifestácii pracujúcich dňa 29. 8. 1964, 20. výročie SNP.

odkaz Slovenského národného povstania. “⁷⁴ Akoby chcel povedať, že vďaka Povstaniu sme mohli „budovať“, no došlo aj k chybám, ktoré Povstanie nechcelo a nesledovalo, akoby odkaz Povstania nebol naplnený totálne, akoby odkazu Povstania bolo ublížené, a preto je potrebné chyby napraviť, a to v duchu toho, čo Povstanie chcelo a ako to chcelo dosiahnuť. A, ako som spomenul, poslanstvo Povstania sa zároveň stáva motíváciou do budúcnosti, do výstavby nových podnikov, do pokračovania v „budovaní“. Ved’ Slovenské sladovne n. p. Trnava a Chemkostav Humenné navrhli „do rámca osláv 20. výročia SNP, ako i oslobodenia našej vlasti Sovietskou armádou, zahrnúť slávnostný poklop základného kameňa k výstavbe pivovaru vo Veľkom Šariši (o základnej kapacite 600 000 hl), ktorý bude najväčší na Slovensku“.⁷⁵ Položenie základného kameňa tohto pivovaru pri príležitosti 20. výročia Povstania, akoby malo ukázať, že bez Povstania by nebolo ani pivovaru. Povstanie tak umožňuje ďalšie stavanie, ďalšiu tvorbu. Podobne sa môže interpretovať odovzdanie závodu Niklová huta n. p. Sereď do trvalej prevádzky, čo sa malo uskutočniť 28. augusta 1964, a taktiež v rámci osláv 20. výročia Povstania.⁷⁶ V tomto kontexte je viac než výpovedné záverečné prehlásenie Janíkovho prejavu v bratislavskom PKO: „V duchu bojových tradícií Slovenského národného povstania pod vedením KSC v bratskej jednote Čechov a Slovákov za ďalší rozvoj socialistickej vlasti!“⁷⁷

Mládež

Historička Mona Ozouf dospela k záveru, že teoretici sviatkov z počiatočného obdobia Francúzskej revolúcie (z 90. rokov 18. storočia) považovali sviatky za výchovnú udalosť. „Revolučné sviatky“ mali obyvateľstvu vštepiť nové idey, ľudia mali s nimi splynúť, byť ich nositeľmi a stať sa tak „novým človekom“. Dôraz bol kladený na deti ako na bytosti „nepoškrvené“ hodnotami „starého režimu“. Ale ideovosť mala byť utužovaná aj po ich odchode zo školských lavíc. Popritom však bolo potrebné „vychovať“, či skôr „prevychovať“ ľudí, ktorí do revolúcie nevstupovali ako *tabula rasa*. Naliehavé bolo, čím nahradiť slovo učiteľa a vplyv kníh u „tých ročníkov, ktoré sú nevzdelané a do školy nikdy chodiť nebudú (ďalší a zauzlenejší problém predstavovali ročníky, ktorým chýbalo republikánske vzdelanie a boli školené inak)“.⁷⁸ Tieto závery môžeme aplikovať aj na sviatky socialistickej, ktorým s určitou rezervou taktiež môžeme priradiť pomenovanie „revolučné sviatky“. Pozrime sa na to, ako mala byť do osláv 20. výročia Povstania vtiahnutá tá časť obyvateľstva, ktorá udalosti druhej svetovej vojny zažila nanajvýš tak v kolíske.

Spoločenskou skupinou, ktorá sa v dokumentoch o 20. výročí Povstania obzvlášť spomína je mládež. Pre komunistov, ale nie len pre nich, bola mládež dôležitou zložkou

74 SNA, ref. 73.

75 SNA, f. ÚV KSS, k. 1134, Schôdza Byra ÚV KSS 13. 8. 1964. Zahájenie výstavby pivovaru vo Veľkom Šariši.

76 SNA, f. ÚV KSS, k. 1135, Schôdza Byra ÚV KSS 21. 8. 1964. Návrh na slávnostné odovzdanie závodu Niklová huta n. p. Sereď do trvalej prevádzky pri príležitosti 20. výročia Slovenského národného povstania.

77 SNA, ref. 73.

78 OZOUFOVÁ, ref. 12, s. 234.

spoločnosti, z ktorej sa už od malička mohol najľahšie vychovávať „nový človek“ verný socialistickému zriadeniu a ideám komunizmu. Bola to mládež, ktorá mala žať „úspechy“ svojich rodičov a bola to mládež, ktorá mala naďalej rozvíjať socializmus a „pokrokové“ myšlienky a nakoniec dosiahnuť komunizmus. Význam mládeže pre komunistov výstižne charakterizoval literárny vedec Vladimír Macura, keď napísal, že „*socialistický svet sa vždy javil ako svet mladý, stojaci na počiatku, a v tomto zmysle ako svet-dieťa* [socializmus je dieťa – J. Kainar⁷⁹]. *Čo súčasne znamenalo [...] ako svet určený deťom, ako svet budúcnosti, ktorý sa len práve utvára a až v budúcnosti vydá svoje plody. Zatiaľ čo dospeli si so sebou prinášali do novej epochy zvyšky ‚starého sveta‘, deti a mládež boli bez tejto záťaže, to ony boli pravými občanmi budúcej šťastnej éry*“.⁸⁰

Ak sa pozrieme na rok, v ktorom sa oslavy 20. výročia Povstania konali, rok 1964, musíme si uvedomiť ešte jednu vec súvisiacu s mladosťou, bez ohľadu na ideovo-politické ciele strany. Je to obdobie 60. rokov, v celej Európe charakteristické nevidaným množstvom mladých ľudí ako výsledok veľkej pôrodnosti povojnovej éry. Sčítania obyvateľstva z rokov 1950 a 1961 ukazujú, že v 50. rokoch činil priemerný ročný prírastok na Slovensku 16,1 človeka na 1000 ľudí.⁸¹ Inak vyjadrené, v roku 1950 žilo na Slovensku 3,44 milióna obyvateľov a v roku 1961 už 4,17 milióna, čo je nárast o 15,9 %.⁸² (Na týchto počtoch sa však podieľala aj klesajúca mortalita.)⁸³ Podobne ako inde v Európe 60. rokov sa tak aj v Československu objavila veľká skupina ľudí dostávajúcich sa do produktívneho obdobia života. Zásadné bolo, že títo mladí ľudia nemali za sebou skúsenosť pohnutého obdobia rokov 1914 – 1945. Napriek rozdielom panujúcim vo vládnucich a spoločenských systémoch západnej Európy a východného bloku môžeme načrtnúť určitú jednotnú charakteristiku mládeže 60 rokov: sebavedomie a odpor voči autorite, formulované predovšetkým štýlom svojho každodenného života – hudbou, oblečením a účesmi.⁸⁴ Takýmto spôsobom profilovaná, a najmä početná skupina mladých ľudí sa stávala vplyvným kultúrno-politickým prvkom, ktorý nebolo možné ignorovať. To sa týkalo aj Československa a domnievam sa, že to bol jeden z dôležitých faktorov podmienujúcich v 60. rokoch revizionizmus a „liberalizáciu“ pomerov v tomto štáte.

Vedomie generačného zlomu presvita aj z dokumentov o plánoch na oslavy 20. výročia Povstania, čo dokazuje, že československí komunisti si to uvedomovali a museli

79 KAINAR, Josef. *Český sen*. Praha : Československý spisovatel, 1953, s. 62. Citované podľa MACURA, ref. 13, s. 86.

80 MACURA, ref. 13, s. 86.

81 LONDÁKOVÁ, Elena. Nástup slovenskej kultúry v 60. rokoch. In LONDÁKOVÁ, Elena - LONDÁK, Miroslav - SIKORA, Stanislav. *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967*. Bratislava : Veda, 2002, s. 368. ISBN 80-224-0707-0.

82 Údaje čerpané zo stránok Inštitútu informatiky a štatistiky. Pozri tabuľku *Obyvateľstvo podľa sčítaní obyvateľov v rokoch 1848 až 2001*. Dostupné na http://sodb.infostat.sk/sodb/eng/1848-2001/tab.III.2-1_en.htm (sťahované: február 2016). Pre porovnanie, v takmer 50 miliónovom Francúzsku roku 1968 tvorili 16,1 % tohto počtu ľudí vo veku 16 – 24 rokov. To činí 8 miliónov jedincov. Údaj o Francúzsku čerpaný z JUDT, Tony. *Povojnová Európa. História po roku 1945*. Bratislava : Slovart, 2007, s. 379. ISBN 978-80-8085-185-9 (Škoda, že slovenské vydanie inak výbornej knihy výborného historika kazí zlý preklad, prípadne odfláknutá redaktorská práca.)

83 *Štatistická ročenka Slovenskej republiky 1995*. Bratislava : Veda, 1995, s. 140-141. ISBN 80-224-0416-0.

84 Pozri JUDT, ref. 82, s. 382-383.

naň patrične reagovať. Samozrejme, cieľ kampane osláv začínajúcich 20. výročím Povstania a končiacich 20. výročím oslobodenia republiky bol jednotný. V *Návrhu zásad k významným výročiam v rokoch 1964 – 1965 a smerniciach k 20. výročiu Slovenského národného povstania* sa píše: „Jedným z hlavných cieľov tejto kampane bude upevnenie nášho novodobého, t. j. socialistického historického povedomia, ktoré je jedným zo základných kameňov uvedomenia súčasného občana socialistickej spoločnosti. Celá táto kampaň bude zameraná tak, aby ďalej upevnila morálno-politickú jednotu všetkých vrstiev, častí a zložiek nášho ľudu.“⁸⁵ Vidíme, že historické vedomie malo byť, pochopiteľne, pevnou súčasťou kolektívnej identity a poistkou, aby sa spoločnosť, v našom prípade socialistická, nerozložila.

Jednotné politické zameranie si však vyžadovalo rozdvojenú formuláciu, pretože narážalo na spomínaný generačný zlom. Tak sa v rovnakom dokumente uvádza: „Vzhľadom na odlišnosti tohto generačného povedomia, treba celú kampaň odlišne orientovať s cieľom preklenúť rozdielnu životnú skúsenosť a upevniť i v tomto ohľade morálno-politickú jednotu nášho ľudu. Z toho hľadiska pôjde u mladších ľudí predovšetkým o to, aby sme im nenásilne, taktne, ale zároveň plasticky sprostredkovali sumu zásadných politických skúseností staršej generácie, ktoré rozhodným spôsobom ovplyvňujú život našej dnešnej spoločnosti. V tomto zmysle sa musí kampaň obracať proti celkom prirodzeným, ale nie vždy správnym pocitom akejsi bezstarostnosti o osudy našich pomerov, ktoré mladšia generácia videla vždy isté a nikdy nie dokonca smrteľne ohrozené, ako to poznala staršia generácia.“⁸⁶ Badať tu určitý strach, že by ďalší „budovatelia“ mohli stratiť povedomie o ťažkých časoch ich rodičov, ktorí za cenu veľkého strádania umožnili odštartovať cestu k „socialistickému raju“. Taktiež vidieť obavy zo straty pamäti, čo by mohlo viesť k ohrozeniu samotného konceptu socializmu a teda komunizmu, lebo Povstanie bolo predsa jeho počiatkom a súčasťou budovateľského mýtu. „Ak sa vytratí ‚správna‘ spomienka na Povstanie, zrúti sa celý systém. Preto musí byť každá nová generácia oboznamovaná zo ‚správnym‘ výkladom povstaleckých udalostí. Odkaz Povstania sa musí neustále transgeneračne prenášať, vstevovať, ‚nový človek‘ musí byť vytváraný neustále. Jedine tak sa zaistí správne fungovanie socialistickej spoločnosti a jej ‚dejinné‘ smerovanie ku komunizmu. V opačnom prípade hrozí celej spoločnosti záhuba.“

Musím uviesť, že Elena Mannová našla v dokumentoch, ktoré som neštudoval,⁸⁷ dôkaz, že Sekretariát ÚV KSČ koncepciu diferencovania osláv 20. výročia Povstania podľa generácií a podľa národností zamietol a oslavovalo sa podľa centralistického modelu. Cieľ najvyšších predstaviteľov KSČ taký bol, ale myslím, že dôraz na mládež sa s ním nijako nevyklúčoval. Čo sa národnostnej otázky týka, aj tam sa, napriek centralistickému modelu osláv, objavovali trhliny, ako sa v ďalšej časti tejto štúdie pokúsím dokázať.

Pokiaľ mala mladá generácia vstrebať „správny“ význam Povstania, musel jej byť prezentovaný obraz „moderne“ budovanej vlasti. Mládež si mala uvedomiť, že svet, v ktorom žije, a ktorý neustále smeruje k „pokroku“, by neexistoval nebyť Povstania

85 SNA, f. ÚV KSS, k. 1119, Zasadanie byra ÚV KSS dňa 7. 2. 1964. Návrh zásad k významným výročiam v rokoch 1964 – 1965 a smernice k 20. výročiu Slovenského národného povstania.

86 SNA, ref. 85.

87 Národní archiv Praha, fond KSČ-ÚV, Praha – Antonín Novotný I, č. 286, Oslavy, k. 199. Citované podľa MANNOVÁ, ref. 5, s. 220.

a jeho budovateľského odkazu, o ktorom som písal ako o významnej ideovej súčasťi osláv 20. výročia Povstania. Túto hypotézu môžu potvrdzovať niektoré akcie, v ktorých mala mládež počas osláv zohrávať hlavnú úlohu. Na začiatok augusta bolo napríklad k 20. výročiu Povstania a 15. výročiu otvorenia Trate mládeže plánované stretnutie mládeže s partizánmi a budovateľmi Trate mládeže.⁸⁸ Oslavy Povstania mali mládež zároveň podnecovať k zvýšeniu pracovného úsilia, o čom sa dočítame v *Kontrolnej správe o prípravách osláv 20. výročia Slovenského národného povstania*, prerokovanej koncom mája 1964 Sekretariátom ÚV KSS, v ktorej sa uvádza: „*Aj úsilie mládeže v príprave osláv 20. výročia SNP je predovšetkým sústredené k rozvoju pracovnej iniciatívy. Na Slovensku z 3.526 mládežníckych kolektívov súťaží 1.602 kolektívov o čestný názov 20. výročia oslobodenia. [...] V letných mesiacoch sa do pracovnej aktivity zapojila tiež študujúca mládež. Na dôležitých stavbách v júli pracovalo na brigádach 15.492 vysokoškôlkov a v auguste pracuje 15.908 vysokoškôlkov.*“⁸⁹ Takáto budovateľsko-mobilizačná snaha sa jasnejšie zaznamenala v dokumentoch predsedníctva Mestského výboru KSS v Bratislave (MV KSS), kde sa, ohľadom politicko-organizačného zabezpečenia osláv 20. výročia Povstania, od Mestského výboru Československého zväzu mládeže (MV ČSM) očakávalo, že „*zameria iniciatívu mládeže na ďalšie zvýšenie budovateľského úsilia a na rozširovanie jej podielu na rozvoji poľnohospodárskej výroby. Rozvinie aktivitu mládeže k jej účasti pri budovaní širokorozchodnej trate z SSSR do Východoslovenských železniární*“.⁹⁰

Spojnicu Povstanie – budovanie – odkaz mládeži môžeme vidieť aj v odovzdaní národnej pamiatky Kalište, ako súčasťi hlavných osláv konaných v Banskej Bystrici. V úlohách, ktoré mal Slovenský ústredný výbor ČSM (SÚV ČSM) spolu so Slovenským výborom Československého zväzu telesnej výchovy (SV ČSTV) a SV Svázarmu v rámci osláv zabezpečiť sa, okrem iného, určuje: „*Uskutočni v partizánskej obci Kalištie manifestačné zhromaždenie mládeže. Na prácach pri budovaní národnej pamiatky Kalištie sa zúčastní 3 800 brigádnikov. Na zhromaždení mládeže sa zúčastní 3 000 návštevníkov.*“⁹¹ Toto stretnutie mládeže stredoslovenského kraja malo prebiehať pod heslom: „*Verní odkazu SNP, pod vedením KSČ za nové pracovné hrdinstvo mládeže!*“⁹² Budovateľský motív je v tomto prípade dvojznačný, nesie v sebe ideu „modernizácie“, ale zároveň moment vybudovania mučeníckeho miesta pamäti, ktoré bude navždy pripomínať obeť, ktorú predchádzajúca generácia priniesla, aby sa ďalšia mala „lepšie“. „Budovanie“ tak explicitne vyplýva z obety. Martýrsky obraz tu splyva s budovateľským odkazom, posolstvo Povstania sa vyjavuje v plnšom a viacrozmernom obsahu.

88 SNA, ref. 60.

89 SNA, ref. 70.

90 Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Bratislave (ďalej ŠA BA), f. Národný výbor mesta Bratislavy – Odbor školstva a kultúry (ďalej NVB-Ošk), i. j. 5231, k. 3388/a. 20. výročie SNP. Rád by som sa poďakoval archivárovi Jánovi Kúkelovi z bývalého Archívu hlavného mesta SR Bratislavy, vo fondoch ktorého sa citovaný dokument nachádzal predtým, než archív zrušili a presunuli jeho fondy do Štátneho archívu v Bratislave. Ján Kúkel mi umožnil nahliadnuť aj do niektorých prameňov neinventarizovaného fondu Mestský výbor KSS Bratislava, v ktorom sa citovaný dokument tiež nachádza. Ďakujem mu aj za ochotu s prípravou prameňov a spoľahlivú komunikáciu.

91 SNA, ref. 60.

92 SNA, ref. 70.

Mládež si mala povedomie o Povstaní upevniť aj zoznamovaním sa s miestami bojov. Školy a pionierske tábory organizovali v letných mesiacoch roku 1964 vychádzky a výlety na pamätné miesta bojov a na 5. – 9. augusta 1964 sa v údolí Čierneho Hrona, pri obci Čierny Balog, pripravoval IV. celoštátny zraz mladých turistov z detských domovov. Heslom zrazu bolo: „*Po stopách SNP*“.⁹³ Takéto pešie túry v sebe obsahovali niečo na princípe sekularizovanej náboženskej púte – Povstanie sa tak sakralizovalo. Zároveň v sebe mali zakomponovaný vlastivedný prvok prechádzky do prírody, za účelom oboznámenia sa s históriou rodného kraja, čo mohlo podporiť vlastenecké cítenie. Patriotizmus a „náboženský“ rozmer revolúcie mali zrástť v jedno.

Vlastenecké alebo národné cítenie mali v mládeži vzbudzovať aj besedy s účastníkmi Povstania, ako sa konštatovalo v správe MV KSS v Bratislave, hodnotiacej oslavy 20. výročia Povstania, poslanej 16. októbra 1964 všetkým celozávodným výborom KSS (CZV KSS) a základným organizáciám KSS (ZO KSS) v Bratislave: „*Bude správne v ďalšom období správne premyslieť a organizovať sústavnú prácu s účastníkmi SNP a boja proti fašizmu z vášho pracoviska, plne ich zapájať do politického života, ich bohaté znalosti využiť najmä pri besedách s mládežou. To dáva veľkú možnosť prebudiť u našej mládeže pocit národnej hrdosti na slávnych tradíciách boja nášho ľudu proti fašizmu a získať ju za plnenie odkazu SNP, ktorý sa u nás realizuje vďaka veľkému úsiliu Komunistickej strany Československa.*“⁹⁴ Diskusie s účastníkmi bojov mohli umocniť vedomie o Povstaní, keďže to bola minulosť nedávna a stále živá. Veď v roku 1964 ubehlo od Povstania iba dvadsať rokov a množstvo účastníkov povstaleckých udalostí stále žilo. Besedy z leta 1964, ktoré ČSM uskutočňoval v základných organizáciách, sa realizovali na tému *Slovenské národné povstanie a mládež*.⁹⁵ Konali sa napríklad v pionierskych táboroch v Liptovskom Hrádku, Liptovskom Jáne, na Počúvadle a na jazere pod Sitnom.⁹⁶ Besedy mali v jesenných mesiacoch pokračovať na školách. A školstvo sa na oslavy 20. výročia SNP pripravovalo naozaj dôkladne.

V *Kontrolnej správe o plnení opatrení Povereníctva SNR pre školstvo a kultúru k 20. výročiu Slovenského národného povstania*, prerokovanej koncom júla 1964 na predsedníctve SNR, sa uvádza, že besedy s významnými predstaviteľmi strany a vlády, ako aj účastníkmi Povstania prebiehali na školách a v detských domovoch už pred koncom školského roka 1963/1964.⁹⁷ V duchu osláv 20. výročia SNP sa koncom školského roka 1963/1964 konali aj športové hry mládeže, podobne aj Krajská pionierska olympiáda, uskutočňovaná začiatkom júna 1964 na Štadióne SNP v Banskej Bystrici.⁹⁸

Povereníctvo školstva a kultúry (ŠaK) s Výskumným ústavom pedagogickým vypracovali ďalej návrh inštrukcií o oslavách 20. výročia Povstania na školách a výchovných zariadeniach. Inštrukcie boli témou celoštátneho seminára, na ktorom sa 2. – 3. júna 1964

93 SNA, ref. 70.

94 ŠA BA, ref. 90.

95 SNA, ref. 70.

96 SNA, ref. 70.

97 SNA, f. SNR-Šak, i. č. 303, k. 100. Kontrolná zpráva o plnení opatrení Povereníctva SNR pre školstvo a kultúru k 20. výročiu Slovenského národného povstania.

98 SNA, ref. 97.

zúčastnili vedúci pedagogických oddelení, školskí inšpektori a vedúci oddelení poľnohospodárskych škôl z Odboru školstva a kultúry Krajského národného výboru (OŠK KNV). Návrh inštrukcií bol následne rozposlaný všetkým odborom školstva a kultúry KNV a Odboru školstva a kultúry Okresného národného výboru (OŠK ONV) na Slovensku a OŠK KNV v českých krajinách. Učitelia boli zároveň usmernení, aby učebnú látku jednotlivých predmetov spájali s tematikou Povstania.⁹⁹ Ďalšou akciou organizovanou Poverenictvom ŠaK, VÚP, SAV a Čsl. spoločnosťou pre šírenie politických a vedeckých poznatkov bol celoštátny seminár o Povstaní, zameraný na vedúcich kabinetov dejepisu ÚĎVU a vybraných učiteľov dejepisu, uskutočnený 22. – 24. júna 1964 v Smoleniciach. Účastníci seminára mali o svojich poznatkoch inštruovať členov metodických združení a predmetových komisií.¹⁰⁰ Vrcholom oslavovania 20. výročia Povstania na školách I. a II. cyklu mal byť 1. september. Verejné oslavy Povstania na školách sa tak spojili so začiatkom nového školského roka a učitelia ich pripravovali spolu so žiakmi a Združením rodičov a priateľov školy (ZRPŠ).¹⁰¹

Ideová práca ohľadom 20. výročia Povstania sa, pochopiteľne, nevyhla ani školám vysokým. Poverenictvo ŠaK začiatkom júla 1964 vykonalo inštruktáž akademických funkcionárov vysokých škôl o konaní slávnostných zasadnutí vedeckých rád fakúlt a škôl, ktoré sa mali realizovať koncom augusta. Rovnako sa koncom augusta mali konať aj zhromaždenia učiteľov katedier marxizmu-leninizmu a ostatných spoločenských vied. A na začiatok septembra sa plánovali celoškolské, respektíve celofakultné zhromaždenia poslucháčov, učiteľov a správnych zamestnancov, ktoré mali byť spojené s oslavami zahájenia školského roka a s 20. výročím Povstania.¹⁰²

Výpočet akcií plánovaných a uskutočňovaných na školách v rámci osláv 20. výročia Povstania svedčí o vážnosti, s ktorou stranické orgány pristupovali ku vzťahu Povstanie a mládež. Preto si nemyslím, že by otázka dostatočnej účasti detí na oslavách Povstania, ktoré prebiehali ešte počas letných prázdnin, predstavovala pre stranu problém, ako to uviedli Michal Kšiňan a Miroslav Michela.¹⁰³ Treba však podotknúť, že spomínaní autori sledovali oslavy Povstania v 50. rokoch, aj to iba sondážne.¹⁰⁴

Ohľadom osláv 20. výročia Povstania v roku 1964 si dovoľím tvrdiť, že žiaci a študenti sa mali s Povstaním stretávať, vidieť a cítiť ho na každom kroku ešte pred a po skutočných oslavách. Možno aj preto, že išlo o výročie jubilejné. Ale akcie typu zrazov a stretnutí mládeže (aj športovcov a pracujúcich) na pamätných miestach bojov, kam podnikali výlety aj letné tábory, a kde rečnili účastníci Povstania, sa uskutočňovali aj počas 19. výročia Povstania v roku 1963. Na školách sa vtedy taktiež konali besedy s účastníkmi Povstania a spisovateľmi o knihách s povstaleckou tematikou, spojené s ve-

99 SNA, ref. 97.

100 SNA, ref. 97.

101 SNA, ref. 97.

102 SNA, ref. 97.

103 KŠIŇAN - MICHELA, ref. 6, s. 23.

104 Autori zborníku mali na výskum málo času, čo editor sám priznáva. Pozri KŠIŇAN, ref. 6, s. 5. Takéto doznanie je len dôkazom neustále postupujúcej decimácie vedy v dobe, ktorá požaduje všetko instantne a okamžite využiteľné a vykázania možné, vďaka čomu sú vedci nútení písať rôzne polotovary. Vznik zborníka napriek tomu považujem za dobrý počin a sám s ním často pracujem.

čierkami povstaleckej poézie. A pionierom so zväzákmi bolo uložené prevziať patronáty nad pomníkmi, pamätnými tabuľami, hrobmi a pamätnými miestami bojov.¹⁰⁵

Revolúcia?

Hlavným heslom osláv 20. výročia Povstania malo byť: „*V duchu bojových tradícií Slovenského národného povstania, pod vedením KSČ, v bratskej jednote Čechov a Slovákov za ďalší rozvoj socialistickej spoločnosti.*“¹⁰⁶ Heslo ukazuje na jednotu a bratstvo oboch najväčších národov v štáte a nehovorí o autonomizme Slovenska, ani nemôže, lebo oslavy boli celoštátne. Vedúcou silou je KSČ, KSS sa nespomína. Výrazný je post-budovateľský motív, respektíve stále budovateľský. Motívom hlavného hesla osláv je tak pokračujúci hospodársky rozvoj, ako odkaz Povstania, vďaka ktorému sa mohol uskutočniť. Povstanie hľadá stále vpred a má naďalej legitimovať vnútornú hospodársku politiku štátu, vyznačujúcu sa ideou „pokroku“. Hlavné heslo osláv odráža revolučný charakter Povstania.

Jubilejné výročie Povstania samozrejme nebolo jediné, ktoré sa malo sláviť, alebo byť pripomenuté, ale tvorilo súčasť kampane končiacej 20. výročím oslobodenia Sovietskym zväzom.¹⁰⁷ Pripomínať sa mali aj ďalšie udalosti viažuce sa k pohnutému obdobiu rokov 1938 – 1945, napríklad 25. výročie 14. a 15. marca 1939, 25. výročie vzniku druhej svetovej vojny, 20. výročie duklianskej operácie, 25. výročie 17. novembra 1939, všetky pre rok 1964. Pre rok 1965 sa rátalo s 20. výročím Košického vládneho programu, 20. výročím Pražského povstania a oslobodenia republiky Červenou armádou.¹⁰⁸ V *Návrhu zásad k významným výročiam v rokoch 1964 – 1965* sa píše, že vyššie spomenuté udalosti, tvorili „*križovatku novodobých československých dejín*“, z ktorých národy štátu „*vykročili na ľudovodemokratickú cestu budovania socializmu*“, tento „*dejinný prelom bol podmienený mnohými faktormi*“ a „*pre osvetlenie historickej pokrokovosti a nevyhnutosti našej cesty od roku 1945 musia sa tieto faktory znovu objasňovať a upevňovať vo vedomí širokých mas*“.¹⁰⁹ Opäť sa hovorí o národoch Československa ako celku, nespomínajú sa národné a národnostné špecifiká jednotlivých skupín, všetkým spoločnostiam je načrtnutá jedna jediná cesta, cesta k socializmu. *Návrh* sleduje vzdelávací cieľ, sviatky, oslavy a pripomenutia tu majú funkciu výchovy, ako to vysledovala Mona Ozouf¹¹⁰, majú vytvárať lojalitu obyvateľa k moci a k vládnucej idey/strane, a týmto vzdelávaním zároveň podporovať kolektívnu identitu na základe presadzovania „spoločne zdieľaných“ hodnôt, nachádzajúcich sa v „spoločných“ dejinách.¹¹¹

105 SNA, f. ÚV KSS, k. 1107, Zasadanie byra ÚV KSS 5. 7. 1963. Návrh osláv 19. výročia Slovenského národného povstania a hlavné zásady k prípravám osláv 20. výročia SNP.

106 SNA, ref. 60.

107 SNA, f. ÚV KSS, k. 1142, Zasadanie predsedníctva ÚV KSS 8. 1. 1965. Zpráva o prípravách a priebehu osláv 20. výročia Slovenského národného povstania.

108 SNA, ref. 85.

109 SNA, ref. 85.

110 Pozri s. 15-16 tejto štúdie.

111 V týchto tvrdeniach sa okrem Mony Ozouf opieram aj o štúdiu Eleny MANNOVEJ. Namiesto úvodu. Slávenie transcendentna alebo oslavovanie moci? Sviatkovanie, slávnosti a oslavy očami historikov.

V spomenutom *Návrhu* sú súčasťou „spoločných“ dejín roky 1938 – 1945 prezentované ako revolučné obdobie, otvárajúce cestu k socializmu. Dôležitou zložkou tejto revolúcie, a jej vzdelávacieho výkladu, je Povstanie, ktorého význam tkvel „v historickom odsúdení ľudáctva a slovenského štátu, k prihláseniu sa za myšlienku nového štátu Čechov a Slovákov, podobne ako v ocenení pomoci SSSR“.¹¹²

Revolučno-socialistickú rovinu *Návrhu* však podkopáva iná, ktorá Povstanie viac autonomizuje a narúša jednotu dvoch hlavných národov dôrazom na uvedomenie si špecifických podmienok života Čechov (a Moravanov) v Protektoráte a Slovákov v slovenskom štáte. V Českých krajinách sa preto mala kampaň osláv „viac ako doteraz orientovať na objasnenie vojnových osudov Slovenska, boja slovenských komunistov a vlastencov a vôbec celého slovenského odboja, včítane docenenia historického významu Slovenského národného povstania“.¹¹³ Tento úmysel sa, minimálne v Českých krajinách, počas kampane na prípravu osláv naplňal v rozhlase a televízii, ako nás o tom informuje *Zpráva o přípravách a priebehu osláv 20. výročia SNP*: „Najmä niektoré relácie Československého rozhlasu a Československej televízie, vysielané celoštátne, pomohli poslucháčom v českých krajoch objasniť nové historické súvislosti, zbavené niektorých deformácií z obdobia kultu a priblížiť im dnešný život slovenského ľudu.“¹¹⁴ Povstanie tým nadobúda samostatnejší charakter a slovenskému odboju sa má dostať väčšieho uznania (a to nie iba komunistom), ktoré sa zároveň viaže na vtedajšiu súčasnosť (myslím tým prvú polovicu 60. rokov), lebo kampaň osláv má „reagovať na niektoré aktuálne politické otázky, súvisiace so slovenským odbojom, resp. určitým pocitom, že sa v čase boja proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu deformoval a znižoval politický prínos slovenského odboja, SNP, atď.“¹¹⁵ Akoby sa opatrne naznačovalo, že sa v rámci „slovenskej otázky“ bude robiť viac.

Dokument *Politicko-organizačné zabezpečenie uznesenia predsedníctva ÚV KSČ a smerníc k oslavám 20. výročia Slovenského národného povstania* oboznamuje čitateľa s podobným obrazom, kde do revolučného výkladu vstupujú národné prvky. Povstanie malo podľa *Smerníc* na jednej strane slúžiť „upevňovaniu morálnej a politickej jednoty ľudu, k upevňovaniu jednoty Čechov a Slovákov, k upevňovaniu nerozborného priateľstva národov Československa s národmi Sovietskeho sväzu, k prehĺbeniu socialistického vlastníctva a proletárskeho internacionalizmu“.¹¹⁶ Z takejto formulácie je cítiť dogmatickejšie názory, kde zvýrazňovanie Povstania ako viac slovenskej než československej záležitosti muselo byť potlačené. Na druhej strane nás však *Smernice* informujú o *Týždni slovenskej kultúry*, ktorý sa mal v rámci osláv 20. výročia Povstania uskutočniť na Kube.¹¹⁷ Bratská, socialistická krajina sa má so slovenskou kultúrou oboznámiť

In KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid (ed.). „Výjdeme v noci vo fackovom sprievode a rozsvietime svet“. Integrovaný a mobilizačný význam slávností v živote spoločnosti. Bratislava : Prodam, 2012, s. 9-17. ISBN 9788089396207.

112 SNA, ref. 85.

113 SNA, ref. 85.

114 SNA, ref. 107. V televízii sa napríklad vysielal dokument o Karolovi Šmidkem. Pozri tamže.

115 SNA, ref. 85.

116 SNA, ref. 60.

117 SNA, ref. 60.

práve pri príležitosti osláv 20. výročia Povstania, ktoré sa tak ukazuje ako prejav toho najslavnejšieho. Spomienka na Povstanie sa stáva médiom, ktoré má reprezentovať Slovensko v ďalekých kútoch sveta, konkrétne v Karibiku. Povstanie sa v tomto prípade stáva skutočne slovenským a národným, pretože má reprezentovať určitý kultúrno-geograficko-etnický región.

Revolučný a nacionálny motív koexistujú aj v prejavoch prednášaných priamo počas osláv, ale prejavujú sa v rôznej intenzite. Na ústredných oslavách 20. výročia Povstania v Banskej Bystrici predniesol prejav aj prezident a prvý tajomník ÚV KSČ Antonín Novotný. V jeho reči sa tvrdilo, že „*prínos Slovenského národného povstania spočíva v tom, že v mene československej jednoty urobilo rozhodný škrť cez Mníchov a všetko, čo potom nasledovalo. Pre český ľud to znamenalo vzpruhu aj veľkú pomoc pre ďalšie vystupňovanie národne oslobodeneckého ilegálneho a partizánskeho boja s politickou orientáciou totožnou s bojom slovenského ľudu*“.¹¹⁸ V Novotného prejave je tak povedané, že Povstanie bolo dominantnou udalosťou domáceho odboja tak pre Slovákov, ako aj pre Čechov. Povstanie sa postavilo proti Mníchovu, a tým aj proti slovenskému štátu (resp. proti pomníchovskej autonómii Slovenska) a zároveň malo významný vplyv na odboj v Českých krajinách, ktorý bojoval za rovnaké ciele ako ten na Slovensku. Jedným z cieľov bolo opätovné nastolenie československej štátnej jednoty. Novotný deklaruje jednotu oboch národov v odboji i po vojne. Na konci prejavu zdôrazňuje revolučný charakter Povstania, keď tvrdí: „*Pri príležitosti 20. výročia Slovenského národného povstania chceme tiež poukázať na jeho revolučne internacionálny odkaz, ktorý je nerozlučne spojený s úsilím o marxisticko-leninskú jednotu všetkých socialistických krajín a revolučnú zomknutosť medzinárodného komunistickeho hnutia*“.¹¹⁹ Povstanie prekračuje svoj regionálny rámec a stáva sa súčasťou revolučných snáh nadnárodného komunistickeho hnutia, súčasťou svetového hnutia „pokroku“. Tým je zdôraznený jeho význam pre celosvetový „pokrovový“ boj, ale zároveň je oslabovaná jeho svojbytnosť, pretože v rámci veľkej globálnej revolúcie ide len o jednu z epizód, o akýsi miestny medzistupeň k dosiahnutiu celosvetového komunizmu.

Reč Antonína Novotného sa však dotkla aj štátneho postavenia Slovákov. Pripomenul dokument *Za plnšie uplatnenie Slovenskej národnej rady*, ktorý mal dať SNR väčšie právomoci v riadení Slovenska. Novotný v Banskej Bystrici uviedol, že toto spoločné uznesenie ÚV KSČ a ÚV KSS „*otvára všetky možnosti, aby uplatňovanie slovenských potrieb v celoštátnom meradle aj celospoločenských záujmov v slovenských podmienkach pri plnení národohospodárskeho plánu sa uskutočňovalo v plnej šírke a s celým dôrazom*“.¹²⁰ Oslavy Povstania sú platformou, na ktorej sa prezident a prvý tajomník ÚV KSČ môže dotknúť súdobých otázok, čím ich však spätne vzťahuje k oslavovanej minulosti, pretože o nich rozpráva počas sviatočného pripomenutia si dôležitej udalosti. Snaha o zlepšenie štátoprávneho postavenia Slovenska je spojená s Povstaním, s udalosťou, ktorá mala byť v 50. rokoch odnárodnená a akýkoľvek autonomistický názor, týka-

118 NOVOTNÝ, ref. 65, s. 584.

119 NOVOTNÝ, ref. 65, s. 593.

120 NOVOTNÝ, ref. 65, s. 592.

júci sa Slovenska, býval označený za prejav „buržoázneho nacionalizmu“. Tým nechcem povedať, že by Novotný explicitne vyhlasoval samosprávnosť Slovenska ako pozitívny a nutný následok Povstania, obzvlášť, keď si pripomenieme jeho centralistické (a nacionalistické?) myslenie. Ale aj v súvislosti s Povstaním už bolo možné otvorene rozprávať o väčšej správno-hospodárskej samostatnosti slovenskej časti štátu, alebo povedané slovami Jana Rychlíka, pokus o zvýšenie právomocí slovenských štátnych orgánov „*vtesnal už permanentne slovenskú otázku do politického života Československa*“.¹²¹

Druhý prejav, ktorého sa na tomto mieste dotknem, je reč tajomníka ÚV KSS Jána Janíka, prednesená 29. augusta 1964 na manifestácii pracujúcich v bratislavskom PKO. Janík sa vyjadril, že „*Slovenské národné povstanie je najvýznamnejšou a najsvetlejšou stránkou slovenských národných dejín a z hľadiska celej našej republiky sa k nemu hlásime ako v začiatku našej novej socialistickej cesty*“.¹²² Vidíme dvojznačnosť. Povstanie je prezentované ako významná súčasť slovenských národných dejín, ale zároveň ako revolúcia stojaca pri počiatku „nového života“ celej republiky. Povstanie sa stáva záležitosťou celoštátnou, oslabujúcou myšlienku národnej samostatnosti, lebo Slováci sa v ňom rozhodli bojovať „*za obnovenie spoločného štátu Čechov a Slovákov*“.¹²³

Existencia revolúčného motívu a dôraz na prihlásenie sa k spoločnému štátu Čechov a Slovákov potvrdzujú aj tieto Janíkove slová: „*Miesto Slovenského národného povstania v dejinách našich národov je vymedzenou skutočnosťou, že ako súčasť národno oslobodzovacieho boja znamenalo začiatok národnej a demokratickej revolúcie a vytvorilo spolu s pražským povstaním a víťazstvom pracujúceho ľudu vo februári 1948 významné predpoklady pre náš postup socialistickej revolúcie*“.¹²⁴ Povstanie je ukázané ako „Počiatok“, ale jeho samostatnosť je oslabená zaradením do chronologicky aj geograficky širšieho „revolučného“ diania. Ale Janík dodáva, že „*slovenský pracujúci ľud*“ sa v Povstaní pred „*celým svetom prihlásil k tomu, že budovanie novej socialistickej spoločnosti chce uskutočňovať v jednotnej Československej republike, v úzkej spolupráci s českým národom na zásadách rovný s rovným. Komunistická strana odmietla masarykovsko-benešovské teórie čechoslovakizmu a plne presadila riešenie národnostnej otázky na princípoch marxizmu leninizmu*“.¹²⁵

Deklaruje sa začiatok novej socialistickej cesty slovenského ľudu, ktorá sa bude je v protiklade voči Prvej republike, charakterizovanej „*masarykovsko-benešovským čechoslovakizmom*“, ktorý nemohol vyriešiť národné postavenie Slovákov. Revolúcia, vedená komunistami, sa naopak stáva predpokladom pre skutočné naplnenie ich národných túžob. Komunisti sú vykreslení ako hnutie dávajúce Slovákom konečne autonómiu. Komunistický a národný prvok, revolučný a nacionálny motív, splyývajú do jedného celku. Janíkova reč je podobná prejavu Novotného, ale dáva viac priestoru národnému obrazu Povstania, čo si vtedajší prezident republiky ani v roku 1964 nemohol, a z najväčšou pravdepodobnosťou ani nechcel, na ústredných oslavách Povstania dovoliť.

121 RYCHLÍK, ref. 23, s. 444.

122 SNA, ref. 73.

123 SNA, ref. 73.

124 SNA, ref. 73.

125 SNA, ref. 73.

Na záver pripomeniem ešte jednu akciu, ktorá sa uskutočnila v rámci osláv 20. výročia Povstania a vzbudzuje revolučné aj národné pocity. Išlo o odhalenie sochy romantického básnika Janka Kráľa v Bratislave, čo sa udialo 27. septembra 1964.¹²⁶ Je známe, že básnik Kráľ patril medzi Štúrovcov, pričom bol súčasťou ich radikálne demokratického krídla. V 60. rokoch 20. storočia dochádza aj k premene výkladu činnosti Štúrovcov v revolučnom dani 1848 – 1849. Oproti 50. rokom, keď sa razila téza prebratá od Marxa, že spojenie Štúrovcov s Viedňou bolo kontrarevolučné, sa v 60. rokoch otvorene presadzuje názor, obhajovaný predovšetkým Danielom Rapantom, že Viedeň nebola o nič menej revolučná než Pešť, a preto ani Štúrovci nemôžu byť vnímaní ako „reakčné živly“. Oficiálny obraz Štúrovcov sa síce významnejšie mení až v druhej polovici 60. rokov,¹²⁷ ale odhalenie sochy Janka Kráľa pri príležitosti osláv 20. výročia Povstania môže mnohé napovedať. Radikálny demokrat Janko Kráľ sa mohol stať symbolom sociálno-revolučného boja, resp. boja triedneho.¹²⁸ Ale ako výborný romantický básnik, ktorý dokázal, že nový (kodifikovaný) slovenský jazyk je schopný kvalitnej poetickej formy vyjadrovania, mohol byť symbolom národnej emancipácie.¹²⁹ Ako sme videli, oba výklady, sociálno-revolučný aj národný, aj keď revolučný stále prevláda, je vlastný aj oslavám 20. výročia Povstania, v priebehu ktorých bola socha odhalená. Takéto otvorené spojenie Povstania so Štúrovcami mohlo legitimovať národné snahy slovenského politického vedenia 60. rokov. Mohlo im dodať zdanie nevyhnutnej kontinuity a potreby ich „finálneho“ naplnenia.

Výklad Povstania počas osláv v roku 1964 ostával najmä revolučný, ale národné požiadavky tejto udalosti už nebolo možné potlačiť. Národný naratív sa „votrel“ do revolučného a splynul s ním. S týmito dvoma naratívmi koexistovala ešte myšlienka celoštátna. Celoštátny charakter osláv, teda to, že Povstanie malo byť „vlastníctvom“ ako Slovákov i Čechov, dokresľovali fotografické dokumentárne súbory vyrobené ČTK. Každý z nich obsahoval 40 fotografií s popisom, ktoré, okrem zastupiteľských úradov a kultúrnych stredísk v zahraničí, dostali všetky okresy v republike.¹³⁰ Toto celoštátne slávenie a akcie s ním spojené mali vytvoriť pocit celoštátnej jednoty, celoštátnej súdržnosti dvoch národov a národnostných a etnických skupín. „Spoločné“ dejiny ako garant spoločnej identity, garant jednoty a nerozbornosti.

V 20. výročí Povstania sa tak prekrýva viacero odkazov a predstáv, dogmatických aj revizionistických, budovateľských i reformných, je to obraz križovatky dejín. Aj to

126 ŠA BA, ref. 90.

127 Informácie o zmenách v hodnotení aktivít Štúrovcov v revolučných rokoch 1848 – 1849 som čerpal z RYCHLÍK, ref. 23, s. 447- 451 a HUDEK, ref. 52, s. 190-198.

128 Literárny historik Milan Pišút označil Kráľa za kritika „feudálneho, ako aj kapitalistického, nacionalizmom presiaknutého poriadku“, pričom básnik súčasne „nastolil myšlienku spolupráce a spoločného boja všetkých utlačovaných národov, všetkých zotročovaných ľudí celého sveta, že predvídal vývin svetového revolučného pohybu“. PIŠÚT, Milan a kol. *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava : Osveta, 1962, s. 259.

129 Na inom mieste písal Pišút o Kráľovi ako o národovcovi, ktorého Štúr označil za najlepšieho básnika píšuceho v novej slovenčine, a ktorý využil motívy ľudovej piesne, čím „dedinský ľud so svojim čítaním, zmyšľaním i rečou vstupuje do literatúry ako nositeľ národného charakteru, a tým aj národnej myšlienky“. PIŠÚT, ref. 128, s. 253.

130 SNA, ref. 70.

svojským spôsobom dokazuje, že komunistický režim nebol vo svojej ideologickosti jednoliatou, jednou jedinou totalitnou realitou.

* Táto štúdia vznikla s podporou projektu Špecifický výskum na Masarykovej univerzite pre rok 2017: MUNI/A/0934/2016.

DER GEDANKENINHALT DER FEIER DES 20. JAHRESJUBILÄUMS DES AUFSTANDES

MATEJ BERLANSKÝ

Der Aufstand gehörte im Jahr 1944 in der Slowakei zu den Geschehnissen, welche sich die tschechoslowakischen Kommunisten angeeignet haben und von denen die Legitimität ihrer Macht ableiteten. In den 50. Jahren war die Auslegung des Aufstandes höchst deformiert, was eine Reflexion der Prozesse mit den „Bourgeoisie-Nationalisten“, hohen Funktionären der Slowakischen Kommunistischen Partei war. In der offiziellen Interpretation sollte der Aufstand entnationalisiert werden, jedoch in der Kunst, zum Beispiel in der Literatur, hat er seinen nationalen Aspekt behalten. Mit den Rehabilitationen vom Anfang der 60. Jahre kommt es auch zur Revision des Aufstands-Bildes. Die vorgelegte Studie enthüllt den Gedankeninhalt der Feier des 20. Jahresjubiläums des Aufstandes im Jahr 1964. Es zeigt sich, dass auch in den Anfängen der Revision der Auslegung der Geschehnisse des Aufstandes, die Auslegung ihren sozialistisch-revolutionären Charakter behielt, zusammengefasst in seinem angeblichen Nachlass des „Aufbaus“. Durch die sozialistisch-revolutionäre Schale dringen die nationalen Elemente, in Form der sich zeigenden Mühe, dem Aufstand seinen autonomen Charakter zu verleihen und ihn mehr mit dem slowakischen Teil der Tschechoslowakei zu verbinden. Die nationalere Auslegung des Aufstandes wurde durch seine Einsetzung ins Narrativ der slowakischen Nationalgeschichte unterstrichen. Als Nachweis dafür dient die Enthüllung der Skulptur des romantischen Dichters Janko Kráľ im Rahmen der Feier des 20. Jahresjubiläums des Aufstandes in Bratislava. Kráľ war jedoch, als radikaler Demokrat, eine annehmbare Person auch für die Kommunisten. Im Jahr 1964 sind so das sozialistisch-revolutionäre und das nationale Bild des Aufstandes zusammengeschmolzen, was eine Unmöglichkeit der Unterdrückung des modernen nationalen Bewusstseins bestätigt, auch nicht im eher kulturellen, durch die Kommunisten gesteuerten Staat nicht.

Mgr. Matej Berlanský
Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity – doktorand
602 00 Brno, Arne Nováka 1
e-mail: matej.berlansky@gmail.com